

לשם שינוי בירחד

**בינוי קהילה - פיתוח הון חברתי
כבסיס לקהילתיות מתחדשת**

שדמות - מרכז למנהיגות בקהילה
המכללה האקדמית לחינוך אורנים

שער א':

תפיסת "שדמות"

שרה שדמי-וורטמן

במרכז תפיסת שדמות, השואבת השראה מהתיאוריות ה"קהילתיות" שהתפתחו במאה ה-20, עומדת ההנחה כי הקהילה הינה יחידה חברתית בעלת מאפיינים ייחודיים, המאפשרים לה להוות מסד מרכזי בהתמודדות עם האתגרים החברתיים-תרבותיים העומדים בפני החברה הישראלית. לקהילה יש את היכולת להוות מצע חדש לחיזוק הרקמה החברתית הפרומה ולשיקום האמונה של האדם ביכולתו לקחת אחריות של ממש על חייו, על סביבתו ועל עתידו בכלל. הקהילה עשויה להיות התשתית להצמחת סולידריות חברתית חדשה. לכן, על בסיס כל מה שתואר לעיל, חיזוק מרכיביה של הקהילה וביסוסה כמסגרת מרכזית להשתייכות ומעורבות חברתית, מהווים הכרח קיומי בחברה הישראלית.

שער זה מוקדש כולו לתפיסה התיאורטית שפותחה ב**שדמות**. נציג את התפיסה ואת הרציונל העומד מאחוריה ונפרט את מרכיביה השונים. השער מחולק לארבעה פרקים:

- פרק ראשון עוסק בסקירה תיאורטית של מקורות ההשראה לתפיסת שדמות.
- פרק שני עוסק בניסוח אבני היסוד על פי תפיסת שדמות:
 - קהילה ומרכיביה המבניים השונים (טריטוריה, שחקנים, מערכת, פונקציות, גבולות, ייחודיותה);
 - קהילתיות על היבטיה השונים (אמנה חברתית, נורמות קהילתיות, אמון והדדיות, וולונטריות);
 - ההון החברתי ככלי מדידה.
- פרק שלישי עוסק בייחודיותה של הקהילה כמסגרת חברתית. חלק זה סוקר מאפיינים ייחודיים של הקהילה (מסגרת חברתית, קהילתיות כמטרה, רוחביות, תפיסה רב-ממדית של היחיד, משימה משותפת ויחסים חברתיים כאמצעי וכמטרה ומגע פנים אל פנים) ומציע כלים לבחינת הקהילה הראויה ברמת היחיד וברמת הקהילה.
- פרק רביעי - יעסוק בתהליך בינוי קהילה: תיאור, עקרונות ודרכי פעולה.

פרק ראשון: מקורות ההשראה לביסוס תפיסת שדמות

א. קהילה

הגדרת המושג "קהילה" מאופיינת באי-אחידות ובחוסר בהירות. ריבוי התפיסות, הסותרות לפעמים זו את זו, מצביע על אופיו החמקמק של המושג. מצד אחד המושג קהילה נקשר בדתות השונות, במגוון התרבויות ובהשקפות פילוסופיות שונות לתיאור היבט חיובי של החיים יחד, ומתייחס לתיאור איכות חיים רוחניים, תרבותיים ובין-אישיים (Grossman et.al.,2001). מצד שני, אין למושג כל ממד פורמאלי: הקהילה אינה התאגדות פורמאלית, היא אינה חלק ממערכת השלטון המקומי או הארצי, היא אינה ישות משפטית, ואין לה כל מעמד חוקי (בן יוסף, 2002). וכך השימוש בו נע בין תיאור חוויה סובייקטיבית של יחסים בינאישיים לתיאור אובייקטיבי של התארגנות אנושית (Checkoway, 1995). מעין שימוש מקביל ב"קהילה" כדי לתאר הן מבנים חברתיים מסוימים (למשל קהילה כסוג מיוחד של התאגדות בין משפחה ומדינה) והן כמדד המבטא איכות קשרים בין יחידים המאופיינים באינטימיות, עומק רגשי, אחידות חברתית והמשכיות. ההגדרות השונות בספרות מניחות כי קהילה היא ציבור של אנשים בעלי עניין משותף. השוני בין ההגדרות הוא מהו אותו עניין משותף ההופך ציבור או מקבץ של אנשים לקהילה מגובשת (ורנסקי ושחורי, 1999; Checkoway, 1995; יחב, 1985). אחת ההבחנות הבולטות ביותר בספרות הינה ההבחנה בין התמקדות **במקום** לבין התמקדות **באפיון היחסים** כמגדירים את ייחודיותה (Smith, 2004):

1. קהילה **כמקום** - בהיבט גיאוגרפי מקומי, קהילה על פי **טריטוריה** משותפת ברובה (עיר, כפר). על פי גישות אלו נתפסת הקהילה כמקבץ ארגונים ואנשים המקיימים פעילות גומלין בתוך אזור גיאוגרפי מוגדר (בריק, 1987; בהם, 1997).

עבור הקהילות הטריטוריאליות הימצאותה של קבוצה, וזהותה עם טריטוריה, הינו תנאי הכרחי, אך לא מספיק להגדרתה של קהילה. בנוסף לטריטוריה יש להתייחס גם למאפייני זהות ואוטונומיה חזן (1988). Warren (1978) מייחד את הקהילה הטריטוריאלית מקבוצות חברתיות אחרות עפ"י ההתייחסות למערך הפונקציות המאפיין אותן ומידת הימצאותן בטריטוריה בה הן חיות, המאפשרות לחבריה לקחת חלק פעיל במערכות המעצבות את חייהם בקהילה.

Homan (1999) מוסיף ממדים נוספים: "קהילה היא מספר אנשים החולקים אזור מגורים, אמונות, אינטרסים, פעילויות או עניינים אחרים, אשר מגדירים את המשותף ביניהם ואת המפריד בינם לבין האחרים. הגדרה זו מובהקת מספיק כך שחברי הקהילה יכירו בה גם אם עדיין אינם חשים כך. פעולה קהילתית יעילה תסייע להם להתפתחות אישית ומשותפת טובה יותר" (Homan, 1999: 23).

2. קהילה **כמערכת יחסים** – התייחסות לממדים **א-טריטוריאליים**. ממקדת את ייחודיותה של הקהילה באיכות הקשרים שבין הפרטים (יחידים או/ו קבוצות) המרכיבים אותה (Gilchrist, 2000).

הגדרות אלו מתייחסות לקהילה כקבוצה המבססת את ייחודיותה על מרכיבים שאינם תלויי טריטוריה ונובעים ממאפיינים או מיסודות משותפים בין חבריה:

- **קהילת הזדהות** - מאופיינת בשותפות סביב מאפיין שיוכי, המהווה בסיס הזדהות וזהות עבור החברים, כמו: קהילה דתית. קהילה על בסיס שיוך של העדפה מינית, כמו: הקהילה ההומוסקסואלית וכד' (בהם, 1997).
 - **קהילת אינטרס/עניין** - המתקבצת למימוש מטרה משותפת ולהשגת אינטרסים משותפים, כמו: התאגדות מקצועית (בהם, 1997; Rubin & Rubin, 2001).
 - **הקהילה כקולקטיב** - קהילה המתבססת על מרכיב תרבותי אידיאולוגי משותף, כמו: הקיבוץ.
 - **קהילה כמאפיין חברתי** - קהילה המתבססת על פי אמונות ומנהגים משותפים, כמו: קשישים, עדות אתניות וכד'.
 - **קהילה כיחידת פתרון** - קהילה כתהליך שבהם יחידים יוזמים ופועלים קולקטיבית. תפיסת הקהילה כמסגרת לפתרון מניחה כי בעיות בקהילה יבואו לפתרוןם בקהילה וחברי הקהילה צריכים לקחת חלק בעיצוב התחומים המשפיעים על חייהם בקהילה. קהילה היא לא רק שם עצם או תואר עצם, אלא פועל המתייחס לאמצעים של התערבות ותהליכים של השתתפות בחברה (Steuart, 1985).
 - **קהילת אכפתיות** - פרטים היוצרים יחד מנגנוני תמיכה משותפים וחולקים ביניהם תחושות של אחריות ומחויבות. קהילה כזו מתייחסת לקבוצות תמיכה מגוונות, כמו: שומרי משקל, אכילה וליסטים אנונימיים וכד' (Rubin & Rubin, 2001).
 - **קהילה ווירטואלית** - מתייחסת לממדים קהילתיים הנוצרים בין יחידים באמצעות תקשורת ממחושבת חוצה גבולות של מקום ושייכות קבוצתית ומאפשרת קשר ברמות שונות סביב ממדים מגוונים של סיבות ומאפיינים בו זמנית (Mesch & Levanon, 2003; Putnam, 2000; Wellman & Haythornthwaite, 2002).
- התייחסות לסוגים השונים של הקהילות המוגדרות דרך סוגי היחסים מחדדת ומעלה תהיה מרכזית הנוגעת להבחנה שבין קבוצה וקהילה.

מה בין קבוצה וקהילה?

קבוצת אינטרס או קהילת אינטרס? קבוצת מוצא או קהילת מוצא? מה ההבדל ביניהם? מהי הזיקה בין המונחים הללו: האם כל קהילה היא קבוצה? האם כל קבוצה היא קהילה? האם מדובר בהכרעה סמנטית חסרת חשיבות מהותית, או שמא השימוש במושג קבוצה/קהילה מרמז על שוני במהות הקולקטיב הזה עבור חבריו? מה הופך קבוצה לקהילה? מה מייחד את הקהילה כקבוצה חברתית? מהם התנאים, המרכיבים, המאפיינים הייחודיים לקהילה כתופעה חברתית ובעיקר לקהילה כשדה להתערבות לפעולה?

הצורך בהבחנה זו הינה מרכזית לכל מי שמבקש לפעול בשדה הקהילתי. על הפועלת במרחב הקהילתי להיות מסוגלת לבחור בכלי הפעולה המתאימים ביותר בשדה זה, ולשם כך יש צורך בהגדרה ובהבחנה הנוגעת לסוגיה זו.

ב. קהילתיות

הוגים שונים התייחסו לאתגר בהגדרת ייחודיות הקשרים הקהילתיים :
הסוציולוג הגרמני פרדיננד טוניס (Tonnie, 1887) ביסס את ההבחנה בין חברה לבין קהילה על
בסיס סוגי קשרים שונים :

- **גזאלשאפט – חברה**: התאגדויות משניות במהותן שנוצרו כדי להשיג מטרה מוגדרת. היחסים בין חברי הקבוצה הם ספציפיים, אמצעיים, ונועדו להגשמת המטרה שלשמה התקבצו יחדיו. היחסים במסגרת זו הם בעלי אוריינטציה אינדיווידואלית ולא קבוצתית.
- **גמאינשאפט – קהילה**: מאופיינת ביחסים ראשוניים: רוב החברים מכירים זה את זה ומקיימים יחסים קרובים, פנים אל פנים, הקשרים בין היחידים מתמשכים ומבוססים על יחס כולי ומקיף בין חברי הקבוצה. במהלך הזמן מתפתחת בין החברים מחויבות הדדית ורמה גבוהה של סולידאריות. טוניס ציין כי הקהילה, בניגוד לחברה, היא מסגרת המאפשרת ליחידים לפתח יחסים אינטימיים, מחויבות ונאמנות במבנה חברתי יציב המצומצם בהיקפו.

על פי טוניס, סוגי ההתאגדויות הללו מהוות ביטוי למניעי רצון שונים של היחיד :
הרצון החופשי - השרירותי: מתייחס לרצונו החופשי הבוחר בשרירות מטרותיו וחותר אליהן באורח מודע ותכליתי. לרצון זה מתאימה ההתאגדות של מבנים ארגוניים רחבים (הגזאלשאפט).
הרצון המהותי - טבעי: מאפיין את האדם בטבעו והוא כולל את ההתייחסות למטרות הראשוניות ולצרכים המקוריים, זהו הרצון המתייחס למחויבות ולהתנהגות בין בני האדם. לרצון זה מתאימה ההתלכדות החברתית קהילתית (הגמאינשאפט), (Tonnie, 1887).

בובר מרחיב את ההגדרה של טוניס וטוען, כי בניגוד לקולקטיב, לגזאלשאפט, שבו היחידים פועלים זה בצד זה, הקהילה - הגמאינשאפט היא החברותא - "איגוד של חיים" שבה יחידים מכוונים זה כלפי זה (בובר, 1947). החברותא, הינה "איגוד של חיים - שאנשים המשתייכים לו מחייבים אותו בכל מהותם, איגוד של חיי מהות - לא רק בחלק מהווייתנו, לא ברוח או ברגש בלבד, אלא בדברים מחייבים ומאמתים גוף ונפש" (בובר, 1947). לכן החברותא המלאה היא זו המבוססת על 4 מרכיבים: אדמה משותפת, עבודה משותפת, אורח חיים משותף, אמונה משותפת (בובר, 1947).

Habermas מרחיב את ההגדרה של בובר ומתייחס להבחנה שבין "עולם החיים" ו"מבנה חברתי": לעומת "מבנה חברתי" היוצר יחסים של ניכור ויחס אמצעי כלפי האחר (Habermas, 1984), "עולם החיים" יש התייחסות לתרבות, לזהות הסובייקטיבית ולגורמים המשפיעים על הלכידות החברתית. זוהי מסגרת המהווה בסיס לאפשרות של הבנה הדדית, התקשורת מתמדת סביב הערכים המרכזיים (Habermas, 1984). הקהילה היא יותר מאשר רק התאגדות. זוהי יחידה שבה היחידים הם חברים. החברות אינה מלאכותית או אינסטרומנטאלית, אלא מהווה ערך מהותי בפני עצמו. כך לדוגמא, התאספות של אנשים יחד בפנאי משמעותי במסגרת הקהילה שונה מהתאספות של אנשים לקידום עניין משותף מסויים, במקרה הזה פנאי הוא הזדמנות להתהוות של קהילה (Borgmann, 1992).

דיואי (1916) טוען שהגורם לייחודיותם של הקשרים הקהילתיים הוא היותם מבוססים על צרכים משותפים המתורגמים ליחסי גומלין האמורים למלא צרכים אלו. קשר זה, על פי דיואי, מתבטא במשמעות המילולית של המונחים הבאים:

Common – משותף.

Community - עדה, קהילה.

Communication - מסירה, משא ומתן.

"בני אדם חיים בקהילה community (בתרגום המקורי: עדה) בתוקף הדברים המשותפים (common) להם, המגע והמשא ומתן ביניהם הם הדרך שבה הם מגיעים לידי שיתוף בדברים. הדברים ההכרחיים לשיתוף של כל היחידים כדי שיהוו קהילה הוא בסיס משותף של מטרות, אמונות, שאיפות, ידיעה-הבנה משותפת או "אחדות-לבבות" (דיואי, ג' 1916/1980: 35).

בהסתמך על בובר ודיואי מגדיר (Grote 1989) את הקהילה כ: "איכות של חיים חברתיים המאופיינים על ידי אינטימיות, נוכחות והדדיות אמיתית ועמוקה שמצמיחה תחושות שייכות, שורשיות, זהות ומשמעות ליחד. זהו דו-שיח חברתי שיש בו חברות ושותפות. במקום שבו אנשים מחוברים לחבריהם בקשרים המבוססים על ערכים משותפים, במחויבות, באמונות ובקשר הבלתי נראה לעין של חיבה וחיים משותפים - שם קיימת קהילה" (Grote 1989: 45).

התפיסה הקומוניטאריינית שהתפתחה במהלך שנות השמונים והתשעים (Allan, 1994) גל האינוודואליזם שכשל לייצר תלות הדדית ומחויבות חברתית (בהם, 1987). החיים בחברה המערבית קפיטליסטית אינדוודואלית מבוססים על תחרות, חוזים, אינטרס עצמי ודאגה אישית, מחזקים בעלות אישית ומימוש אינטרס עצמי לא מרוסן, מאפשרים חירות, בחירה חופשית והזדמנויות ומשאירים אותנו ללא יכולת של המסגרות החברתיות לייצר חיים ויחסים אינטימיים וקשרים קרובים.

(Etzioni, 1995, 1998 ; MacIntyre 1981 ; Sandel 1992, 1984 ; Taylor 1992) יש ליצור אלטרנטיבה ע"י יצירת חיבור בין ממדים של: אינדוודואליזם ומחויבות חברתית, חופש עם אחריות קולקטיבית, תמיכה וטיפול של הקהילה והדאגה לרצון הכללי (Scott, 1995 ; Frazer & Lacey, 1993). קהילתיות (או קהילתניות) עוסקת באיכות הקשרים שבין היחידים ומאופיינת

במספר עקרונות (בהם, 1997 ; Selznick, 1995 ; Etzioni, 1993 ; Mansfield, 1995):

סולידאריות כבסיס הפעולה בין יחידים בהתאמה למאפייני התקופה, זיקה מחודשת בין יחסי פרט כלל, לוקליות, העצמת מיעוט, מוסריות וערכים קולקטיביים, מחויבות אישית וקולקטיבית, חיזוק תחושת ה"אנחנו", חידוש הקשרים החברתיים והצורך לעורר מחדש את "רוח הקהילה" (the spirit of the community).

במרכז התפיסה עומד האתגר של בניית קהילה נענית (Etzioni, 1995) קהילה בעלת מדדים מוסריים המשקפים את הצרכים הבסיסיים האנושיים של כל חברה כיצורים חברתיים. חברה מממשים ערכים קולקטיביים ואנושיים של הדדיות וסולידאריות. זוהי "קבוצה של יחידים

שתלויים זה בזה בקשרים חברתיים המאופיינים בהדדיות, הם לוקחים חלק יחד בדיונים ובתהליכים של קבלת החלטות, חולקים ביניהם פרקטיקות משותפות שבאמצעותן מגדירים חברי הקבוצה את קהילתם ונתמכים על ידה" (Bella et all, 1985: 154). בניגוד לגמאינשאפט המבוססת על הסכמה סביב ערכים מרכזיים, הרי הקהילה הטובה, הקהילה הנענית היא זו שבה מתקיים ויכוח, אפילו קונפליקט על המשמעות של הערכים המשותפים ובודאי על המשמעויות הנורמטיביות וההתנהגותיות שלהם בחיי היום יום. קהילה היא לא המרחב של הקונצנזוס השקט, אלא המרחב שבו הקונצנזוס מאותגר ומשתנה, לעיתים באופן הדרגתי לעיתים באופן מהפכני (Bellah et al., 1998: 16).

ג. הון חברתי

בשנים האחרונות העמיק העיסוק ביחסים בין קבוצות ויחידים כמייחדים את הזירה הקהילתית. תפיסת הון החברתי הניחה כי חוסנה של הקהילה אינו רק פרי גורמים הקשורים בהון הפיזי או בהון האנושי של הקהילה, אלא גם בנכונות של החברים בקהילה לשתף פעולה ביניהם (פאוין ולב-ארי, 2003). בצד ההון הפיזי המצוי בבנק וההון האנושי המצוי בראשם ובאופיים של יחידים, הון חברתי מצוי במבנה היחסים בין יחידים (Portes, 1998). העיסוק באלמנטים של חיבור וקשר בן קבוצות מיקד את העניין במושג והפנה את תשומת הלב למרכיביו (Balatti & Falk, 2002).

הון חברתי מתייחס לרכיבים של רצון טוב, חברות, אהדה והתרועעות חברתית בין יחידים ומשפחות, שיוצרים יחדיו את היחידה החברתית (Hanifan, 1916). "זהו סך המשאבים הפוטנציאליים והמשאבים בפועל השזורים בין ומונעים מתוך מערך הרשתות של יחידים וקבוצותיהם" (Nahapiet & Ghoshal, 1998). קשרים אלה מהווים מעין אשראי עבור היחיד; לדוגמה, תמיכה של חברי הקבוצה היא משאב שניתן לגייס בזכות החברות בקבוצה (Bourdieu, 1986). ההון החברתי אינו מתייחס רק לפן הפרטי של האדם, אלא הוא גם מאפיין של מערכות חברתיות. זהו מדד הבוחן את המידה שבה יחידים פועלים יחדיו כדי לקדם את מטרותיהם המשותפות בהתבססותם על רשת חברתית, על נורמות משותפות ועל רמה של אמון (Putnam, 2000). הון חברתי מאפשר אמנם ליחידים להתמודד עם בעיות אישיות, אך ביכולתו לחזק בו-זמנית את הקהילה כולה. הון חברתי כולל את המחויבות של אנשים איש כלפי רעהו, עיצוב ערוצים משותפים והסנקציות שהם מטילים, כשהם לא נענים. אנשים בעלי סולידריות מרגישים בטוחים יותר ולכן משמרים יותר יציבות בקהילה (Rubin & Rubin, 2001).

כאשר יחידים מכוונים את זמנם ואת המוטיבציה שלהם להבניית ההון החברתי של קהילתיהם, הם יוצרים סביבה חברתית עשירה יותר לכולם (Neparstek et all, 1997). קהילות דינמיות ואפקטיביות, קהילות מתפקדות ופורחות מתאפיינות ב"הון חברתי" גבוה. בתנאים אלה אפשר לצפות שקהילות המבורכות במלאי גדול של הון חברתי תהיינה בטוחות, נקיות, בריאות, נאורות ומנוהלות טוב יותר ובאופן כללי "מאושרות" יותר מקהילות בעלות רמה נמוכה של הון חברתי. חברי קהילה שיש לה הון חברתי רב, יכולים ליזום תכניות המשרתות את האינטרס הציבורי, להשגיח הדדית על הוצאות כספיות נמוכות, לאכוף קיום הסכמים, להשתמש במשאבים קיימים,

לפתור סכסוכים באופן ידידותי ולהיענות לצורכי התושבים באפקטיביות מרובה (Putnam, 2000 ; Neparstek, 1997).

יתרונותיו של ההון החברתי בהיותו משנה את תנאי החליפין, מגביר את התחשבותו של הפרט בתוצאות פעילותו עבור האחרים ואת מודעותו אליהן, מבטיח השקעה רבה יותר בטובין ציבוריים ומקל על משימות חברתיות, כגון: קליטת מהגרים, העלאת הישגים לימודיים, צמצום עלויות העסקה. כמו כן הוא משפר נגישות למוצרים ושירותים, מספק מנגנוני תמיכה בעתות משבר, מגביר ביטחון של פרטים ומקטין את הצורך במערכות אכיפה פורמאליות (פאוויין ולב ארי, 2003).

מספר מרכיבים חוזרים על עצמם בהתייחסויות למרכיבי ההון החברתי :
(Falk, Golding & Balatti, 2000 ; portes, 1998 ; Putnam, 1993; Woolcock & Narayan, 2000;
: (Fukuyama, 1995

■ **נורמות משותפות**

מסד תרבותי משותף, הכולל התייחסות למערך הנורמות והערכים של קהילה נתונה. מהווה את הבסיס למידת הדמיון ובעיקר לתחושת השותפות והשייכות של חברי הקהילה. זהו הגרעין המבחין בין קבוצות תרבותיות שונות. מערך הערכים קובע במידה מרכזית את איכות הרשתות הנובעות והמשקפות אותה בהתנהגותם של חברי הקהילה (Falk, Golding & Balatti, 2000).

■ **אמון**

ההגדרה הבסיסית של אמון מתייחסת (פאוויין, 2003) לאמונה הפנימית, אמונה יותר מאשר ציפייה (חישוב הסתברויות לגבי התנהגות האחרים), כי האחרים יפעלו לא רק עבור עצמם. "הציפייה העולה בקהילה המאופיינת בהתנהגות יום יומית, פשוטה, כנה ומשתפת פעולה המבוססת על ערכים משותפים" (Fukuyama, 1995: 27). האמון בא לידי ביטוי בשני מישורים באמון בין חברי הקהילה ואמון בינם לבין המערכת השלטונית. אמון נתפס כמרכיב המרכזי ביותר ללכידות חברתית. ללא הביטחון כי אחרים בקהילה הרחבה הינם אמינים, עקביים, הגונים וישרים - הקשרים נופלים (Balatti & Falk, 2001).

■ **רשתות חברתיות**

ההון החברתי מתבטא באפיון מערך הרשתות החברתיות - מערך כל הקשרים הישירים והעקיפים של אדם. מערך של התאגדויות וולונטאריות המזמנות מפגש חברתי דו-שיח. מבוססות על מערך של מעגלי קשר ברמות שונות, הכוללות תערובת של קשרי קרבה וידידות אינסטרומנטאלית. (Coleman, 1990 ; Putnam, 2000 ; Bourdieu, 1986 ; Hanifan, 1916 ; Neparstek, 1997 ; פאוויין ולב-ארי, 2003).

הרשתות החברתיות מבוססות על מספר מעגלים הכוללים תערובת של רגשות קרבה, קשר וידידות אינסטרומנטאלית. הרשת כוללת קרובי משפחה, חברים, שכנים ועמיתים לעבודה ברמות קרבה שונות ומתייחסת גם לאלו שאין אנו מכירים ישירות, אך יודעים אודותיהם ממעגל הקרובים יותר. הן מספקות משאב תמיכה קהילתי המהווה גורם עזרה מרכזי בה

כל אחד מאפשר לאחר נגישות לסוג מסוים של משאבים, כמו: כסף, עזרה הדדית, תמיכה רגשית, דיור, שמירה על ילדים, מקורות תעסוקה של אחרים ברשת. בנוסף לכך הרשת מספקת משאב רגשי ודרך להכרה ואישור מהחברה (Netting et al. 1993). רשת קהילתית נושאת בתוכה מידע חיוני הכולל דרכים להצלחה, קידום של תפקידים מרכזיים, משאבים חינוכיים והזדמנויות תעסוקה. דרך מוסדות שכונתיים חברי הקהילה מעצבים את סדר היום, מכריעים על סדרי עדיפויות ומשפיעים על התוצרים הקהילתיים (Neparstek, 1999). רשתות אפקטיביות מבוססות על העוצמה הנובעת מהקשרים הפנימיים (הון חברתי מקשר) על מנת לייצר מערך של קשרים מגשרים, המופנים כלפי חוץ ומבוססים על מגוון של מקורות ידע ומידע חיצוניים להם (Falk, Golding & Balatti, 2000).

▪ יחסי גומלין ונורמות של הדדיות

הון חברתי מבוסס על מגע בין יחידים, על קשרים ויחסי גומלין. קיימים ממדים שונים של אינטראקציה: שיחה והקשבה (בטלפון, פנים אל פנים). כתיבה וקריאה (מכתבים, אי מיילים, פקסים, ספרים או/ו עיתונים). קיימת הבחנה בין: "אינטראקציה ספציפית המתרחשת בין אדם לרעהו לבין אינטראקציה חברתית כוללת המתייחסת להשפעה המצטברת של כלל ההתקשרויות בין יחידים. עקרון יחסי הגומלין מבוסס על התפיסה של לתת ולקבל - "עקרון ההדדיות" (Putnam, 2000 ;) (Bella, 1985).

בפרק הבא יוצגו אבני היסוד של תפיסת שדמות שנוסחו במפגש בין הפעולה בשטח לבין ההתמודדות עם המקורות התיאורטיים שהוצגו לעיל.

פרק שני: תפיסת שדמות - קהילה, קהילתיות והון חברתי

על בסיס העקרונות התאורטיים שנסקרו לעיל וכתוצאה מהמפגש בינם לבין הפעולות בשדה פיתחה **שדמות** את גישתה להבנת הקהילה, ייחודיותה ודרכי הפעולה לביסוסה. התפיסה המרכזית בספר זה מבוססת על ההתבוננות בקהילה בראי היחסים החברתיים. תפיסה זו מציגה במרכז הדיון שלושה מושגים מרכזיים: **קהילה, קהילתיות והון חברתי**.

ההבחנה בין קהילה לבין קהילתיות מקבילה להבחנה שבין מבנה ותכונה, מבנה ופעולה בתיאוריה הסוציולוגית:

"קהילה" הוא המונח המתייחס ל**מסגרת הפעולה**, ממדיה המבניים, גבולותיה, תפקידיה ושחקניה.

"קהילתיות" מתייחסת ל**מהותה** של הקהילה, לתכונה המאפיינת אותה, היא עוסקת בזהות המשותפת ובייחודיות הקשרים המאפיינים את החברים בקהילה.

ההון החברתי מהווה את **הכלי** להעריך את מרכיביה של הקהילתיות, והוא ממוקד בקשרים המתקיימים בין מרכיבי הקהילה. ההון החברתי מתייחס להיקפם ואיכותם של הקשרים.

הפרק הנוכחי יוקדש להגדרת המושגי וניסוחם על פי תפיסת שדמות.

הקהילה - מסגרת הפעולה

הגדרת הקהילה עפ"י תפיסת שדמות

קהילה היא ציבור המאוגד וולונטרית במסגרת טריטוריאלית מוגדרת. זוהי מערכת חברתית המקיימת ערוצי תקשורת ויחסי גומלין במרב תחומי החיים, ומטרתה לתת מענה לצרכים של יחידים, של קבוצות ושל ארגונים ולממש את השתתפותם ואת שותפותם במרחב הציבורי באמצעות מימוש הקהילתיות שבתוכה.

ההגדרה מתייחסת לשישה מרכיבים: הקהילה כטריטוריה, השחקנים בקהילה, הקהילה כמערכת, תפקידי הקהילה (פונקציות), גבולות הקהילה, ייחודיות הקהילה כמרחב ציבורי אינטימי.

1. הקהילה כטריטוריה

ההגדרה המוצעת מתייחסת בלעדית לקהילות הטריטוריאליות, כפי שהן מוגדרות בספרות המקצועית: "קהילות הן אותן קבוצות בעלות זיקה וחפיפה שבין ציבור לבין שטח טריטוריאלי המזוהה על ידי חברי הקבוצה כמבטא את זהותם הקבוצתית ונותן ביטוי להיותם קבוצה" (בריק, 1987 ; בהם, 1997 ; Homan, 1999 ; Rubin & Rubin, 2001).

אחד המאפיינים המשמעותיים ביותר של קהילה הוא הממד הטריטוריאלי שמאפשר מגע פנים אל פנים. מגע פנים אל פנים משפיע על איכות הקשרים בקהילה, על רמת ההיכרות ועל סוג היחסים הנרקמים, ולכן הוא מהווה משתנה מרכזי באפיונו של ההון החברתי, והוא משפיע משמעותית על רמת האמון, על ההדדיות ועל היווצרותם של קשרים ראשוניים בקהילה.

עיקר פעולתה של שדמות הינה במסגרת של ישובים כפריים ועירוניים המוגדרים על פי חוק ארצי או עירוני מקומי או/ו אזורי.

2. השחקנים בקהילה

הפעולה במרחב הקהילתי מחייבת לזהות את כלל השחקנים הפועלים בזירה הגיאוגרפית המוגדרת של היישוב/השכונה הנידונה. במרחב היישובי ניתן לזהות 4 סוגים של שחקנים ממגזרים שונים: שלטון (מגזר ראשון), שחקן עיסקי (מגזר שני), עמותות וארגונים שלא למטרות רווח (המגזר השלישי) וכלל התושבים. תהליך בינוי קהילה של שדמות מבקש לבסס את שיתופי הפעולה בין השחקנים השונים על ידי יצירת הסכמות ודפוסי פעולה משותפים. לשם כך קיימת חשיבות מרכזית להכרות עם המאפיינים הייחודיים של כל אחד מהם (המתייחסים למקור הסמכות, לדפוסי הפעולה, למטרות הפעולה, למדדי הצלחה):

השלטון המקומי

מודל בינוי קהילה מתייחס לקהילה המתפקדת במסגרת יישובית בעלת מעמד סטטוטורי, כלומר מסגרת המנוהלת על-פי עקרונות השלטון המרכזי, שבו החוקים והתקנות של המדינה מחייבים וקודמים לתקנות של כל גוף אחר ביישוב. יישוב כפרי מנוהל בידי הרשות המקומית, הנציגים הנבחרים של המועצה האזורית, מזכירות היישוב הכפרי, הקיבוץ, המושב או היישוב הקהילתי. השכונה העירונית כפופה לעירייה, למנהלות השכונתיות ומיוצגת על ידי וועדי השכונות הקיימות.

המגזר העסקי - הגורמים הכלכליים בקהילה

שחקן זה מייצג את כלל הפעולות המתבצעות ע"י יחידים, קבוצות, ארגונים והתקבצויות שמטרתן רווח כלכלי, כל הגורמים בקהילה שמקסום הרווח לבעליהם מהווה מטרה לפעילותם. שחקן זה פועל על-פי עקרונות של רציונליות, אפקטיביות ויעילות. בשנים האחרונות גבר העניין במגזר העסקי וזיקתו לפעילות החברתית הרחבה. במסגרת הזירה היישובית קיימת זיקה בין המגזר העסקי ביישוב לבין כלל השחקנים האחרים. ציר זה הינו בעל פוטנציאל רב לקידום ענייניו הכלכליים מחד ולקידום כלל פעולותיה של הקהילה מאידך.

המגזר האזרחי - הארגונים הוולונטריים

שחקן זה מייצג את כלל הארגונים והקבוצות הממוסדות שהוקמו בעקבות יוזמות שטח שאינן למטרות רווח והפעולות בהקשר גיאוגרפי מקומי. אלה הם הביטויים המקומיים של החברה האזרחית. המושג "חברה אזרחית" מתייחס ל"מוסדות, לארגונים, לרשתות חברתיות וגם ליחידים הפועלים מחוץ למשפחה, למדינה ולשוק הכלכלי. זהו המרחב שבו אנשים מתאגדים על מנת לקדם את העניינים המשותפים שלהם וכך מבטאים את קידומו של האינטרס הציבורי. החברה האזרחית כוללת מוסדות, כגון: קבוצות חוץ-פרלמנטריות, ארגוני התנדבות פרטיים, תנועות חברתיות, איגודים מקצועיים, ארגוני צדקה, ארגונים קהילתיים, ארגונים או קבוצות דת, קבוצות מגדר ותרבות ומועדוני ספורט" (ישי, 2003). במרחב המקומי הכוונה לכלל הארגונים והקבוצות הממוסדים שהוקמו כיוזמות שטח והפעולים בהקשר גאוגרפי מקומי, יכולות אלו להיות שלוחות של ארגונים ארציים או ארגונים מקומיים.

התושבים - כלל התושבים ויוזמות שטח בלתי ממוסדות

הזירה הקהילתית מספקת לחברי הקהילה הזדמנויות שבאמצעותן הם יכולים לחבור ולתקשר ביניהם על מנת לטפח וליצור איכות חיים שהם מבקשים לעצמם ולילדיהם. התושבים עשויים להתאגד על מנת ליצור מקומות מפגש, להקים מוסדות וארגונים שיתמכו בחברי הקהילה, ליצור מנגנונים שיעבירו לדורות הבאים את הערכים המשותפים של הקהילה (Neparstek, 1997). זירה זו מאופיינת בהתארגנויות מקומיות, ספונטאניות או/ו ממוקדות שהינן פרי יוזמה מקומית וולונטארית של תושבים בלתי מאורגנים. לעיתים הן מתמסדות והופכות לפעולה של המגזר השלישי ולעיתים אף מאומצות ע"י השלטון והופכות מיוזמות שטח למדיניות יישובית כוללת.

טבלה 1: טבלה השוואתית המסכמת את המאפיינים של כל אחד מהשחקנים:

התושבים	המגזר האזרחי	המגזר העסקי	השלטון המקומי	
התאגדות וולונטרית בלתי ממוסדת במסגרת יישוב	יוזמה אזרחית בעלת מעמד משפטי (עמותות)	ארגונים למטרוח רווח	מערכת שלטונית מתוקף חוקי מדינה	
מימוש ערכי מעורבות, שייכות והשתתפות	סיפוק צרכים משותפים, תיקון עוולות שלטוניות וחברתיות, שינוי מדיניות	הגדלת הרווח	שמירת הסדר הציבורי באמצעות מערך זכויות וחובות.	מטרות
חברי הקהילה הוולונטרית	מגזרים אשר לא מקבלים מענה מהשלטון או מהמגזר העסקי	הצרכנים	תושבי הרשות על-פי מרשם האוכלוסין	קהל יעד
פיתוח רשתות חברתיות במסגרת יוזמות וולונטריות מקומיות	ארגונים ללא כוונת רווח הפועלים באמצעות אנשי מקצוע ומתנדבים.	הפעלה באמצעות מומחים, בעלי ידע, מקצוענים	רשות מקומית מממשת מדיניות שלטונית	שיטה
רשתות חברתיות	סיפוק הצורך או הפחתת העוול	היחס בין ההשקע לרווח	איזון בין משאבים לצרכים	מדדים
מימוש הון אנושי להון חברתי	תרומות פילנתרופיות	הון פיננסי	מסים	משאב

פעולה במרחב הקהילתי לוקחת בחשבון את מושא הפעולה ואת נושאה ומחייבת להגדיר את אופיה ומדדי הצלחתה על פי מאפייני השחקנים הלוקחים בה חלק.

3. הקהילה כמערכת

תפיסת הקהילה כמערכת (בן יוסף, 2004 ; Homan, 1999 ; Gilchrist, 2000) ממחישה את עקרון האיזון והתלות שבין חלקיה השונים. שינוי בתפקידו של אחד מהשחקנים ישפיע על היקף ואיכות הפעולה של השחקנים האחרים (Katz & Kahn, 1966 ; שרן, שחר, לוי, 1998). שינוי לדוגמה בתפקוד הממשל (למשל, יציאתו של השלטון המקומי מתחום הרווחה בעקבות קיצוצים) ייצור ואקום, שיפעיל ארגונים מהחברה האזרחית ויוזמות שטח ספונטניות של תושבים על מנת להתמודד עם בעיות בתחום הרווחה.

הקהילה, כמו מערכות חברתיות אחרות במאה ה-21, היא "מערכת מורכבת", ה"מתנהגת" על גבול הכאוס. היא ניזונה ממארג קשרים פנימי וחינוכי בו בזמן המאופייין בדינמיות רבה ושונות חברתית ותרבותית גבוהה. כל אלו הינם בעלי השפעה מכרעת על חוסנה ועל אופן בניית לכידותה וזהותה.

4. תפקידי הקהילה (פונקציות)

בשונה מקבוצות משניות אחרות, הממוקדות מטרה מסוימת, הקהילה נתפסת ע"י מרכיביה השונים כמערכת המתמודדת עם מגוון מטרות בתחומי חיים שונים ונותנת ביטוי לצרכים השונים של יחידים וקבוצות בקהילה. הציפייה למילוי כלל הפונקציות של הקהילה היא חלק מייחודיותה בעיני חבריה ושחקניה.

הספרות מתייחסת למספר פונקציות של הקהילה:

- ייצור וצריכה - הקהילה מבטיחה מערך של אמצעי מחיה בכל תחומי החיים: בריאות, הגנה, כלכלה, תרבות, חינוך, שירותי דת וכדומה.
- חברות (סוציאליזציה) - הקהילה דואגת להעברת המורשת והזהות המקומיים לדור הבא ולמצטרפים חדשים באמצעות סוכני חברות מקומיים.
- שליטה בחברה - הקהילה מבטיחה כי חברי הקהילה יתנהגו על-פי המקובל באמצעות מערך תגמולים ומנגנוני פיקוח חברתיים פורמאליים ובלתי פורמאליים.
- השתתפות ומעורבות חברתית - הקהילה מבטיחה לחבריה הזדמנויות לפעול ולקחת חלק בעיצוב אורחות חייהם במרחב ציבורי.
- תמיכה הדדית - הקהילה מבטיחה לחבריה מנגנונים פורמאליים ובלתי פורמאליים לעזרה ותמיכה במצבי דחק ובמצבי שמחה (Warren, 1978 ; Gardner, 1996).

אופן הפעלתם שונה ממקום למקום וניתן לסווג ולאפיין אותם על פי הקריטריונים הבאים:

1) אופן הפעולה - פורמאלי / בלתי פורמאלי:

מי מבין השחקנים אחראי על מימוש הפונקציה הזו בקהילה? האם את העזרה לילדת מארגנת ועדת בריאות/אחות טיפת חלב (שחקן שלטוני), שירות "דולה" בשכר (שחקן עסקי), עמותת "אמהות טובות" (שחקן אזרחי), או קבוצת שכנות (שחקן תושבים)?

2) מיקום הפעולה - בתוך היישוב / מחוץ ליישוב:

באיזו מידה קיימים כל המוסדות ביישוב או בשכונה. האם בית הספר או המרפאה נמצאים בתוך השכונה והיישוב או מחוצה להם?

3) אחריות ההחלטה בנוגע לפעולה - באחריות היחיד / באחריות הכלל:

אלו מהפונקציות הוגדרו באחריות היחיד או הקהילה? האם כל אחד מחליט באופן עצמאי לאיזה בית ספר להירשם, או קיימת החלטה של הרשות או של ועד היישוב היכן לומדים כלל ילדי היישוב או/ו השכונה?

הקהילות הטריטוריאליות שונות זו מזו בהיקף ובסוג הפונקציות שהן ממלאות. כך בקצה אחד של הרצף נמצא הקיבוץ המסורתי כקהילה טוטלית שבה כל הפונקציות מולאו בידי הקהילה והתקיימו באותו מרחב גאוגרפי, ובקצה האחר נמצאים "יישובי השינה", שבהם כל הפונקציות הוצאו מחוץ לגדר היישוב, וחברי היישוב מבטאים את השתתפותם בחיי קהילה דרך פונקציה מצומצמת כמו השתתפות בארגון של חיי תרבות מקומיים.

מעריך הפונקציות והמיונים השונים להפעלתם מהווה קרקע מרכזית להשפעה על רמת ההון החברתי ביישוב. האם על הנהגת הקהילה לעודד אופן פעולה פורמאלי או בלתי פורמאלי? האם לשמר מערכות של פיקוח חברתי פנימי ע"י ועד הבניין או להעביר לסמכות פורמאלית של המשטרה? האם לעודד מערכת חינוך יישובית פנימית או להיפך להשאיר לכל אחד להחליט לאן לשלוח את ילדיו? מעריך הפונקציות אם כן הינו השדה המרכזי לפעולה על מנת להשפיע על רמת הקהילתיות ואיכותה. תהליך בינוי קהילה מבקש להתמודד עם אתגר זה ולהציג את אופני הפעולה ודרכיה למימוש חוסנה של הקהילה.

5. גבולות הקהילה והגדרת זהותה

קבוצות כיחידים הינם בעלי צורך להגדיר את זהותם המהווה תנאי להצדקת קיומם כיישות נפרדת בעלת ייחודיות וזהות. קהילות עסוקות בעיצוב הגדרת זהותם וקיומם. הגדרת גבולות הקהילה מהווה תנאי לקיומה ומהווה את עצם הצדקת ייחודיות מובחנותה.

מי היא ה"קהילה"? מי "שייך" לקהילה ומי "לא שייך"? מה זה אומר להיות חלק ממנה?

ה"יישוב" הטריטוריאלי הוא בעל מעמד משפטי מוגדר וגבולות פיזיים ברורים. לעומת זאת ה"קהילה" היא במהותה מושג תודעתי נטול מעמד משפטי (בן יוסף, 2002; Gardner, 1996). ולכן קיימים כמה מימדים לבחינת המורכבות והמתח שעמם היישובים והשכונות מתמודדים בניסיונם להגדיר את עצמם כקהילות עבור חבריהם (חזן, 1988): מובחנות גיאוגרפית, מובחנות בזהות משותפת, מובחנות בניהול עצמאי ומובחנות על-פי ממד הזמן. כל אחד מההיבטים טומן בתוכו סתירה המאפשרת לבחון את הפתרונות שכל קהילה נותנת בהגדרת גבולות זהותה הקולקטיבית וייחודיותה:

מובחנות גיאוגרפית – גבולות טריטוריאליים

היבט זה מתייחס למידת החפיפה בין הגבולות הגאוגרפיים של הקהילה לבין התושבים הגרים בתחומה. הגבולות הגאוגרפיים מעוגנים ומקבלים משנה תוקף על-פי הגדרתם בחוק - גבולות שטח שיפוט או חלוקת יישוב לשכונות על ידי הרשות המקומית וכדומה. הגבולות הגאוגרפיים אינם תואמים במקרים רבים את גבולות הקהילה שבתודעת חבריה, והדבר בא לידי ביטוי בשני אופנים:

❖ "לגור בפנים ולהרגיש בחוץ"; הכוונה היא לתושבים שחיים בתוך היישוב/השכונה, אך אינם מרגישים או אינם זוכים ליחס של "חברי קהילה".

❖ "לגור בחוץ ולהרגיש בפנים"; הכוונה היא לאנשים שאינם חיים בקהילה, אבל מהווים חלק ממנה; אנשים שאינם חיים במרחב הגאוגרפי, אך למעשה מובאים בחשבון בעיצוב חיי הקהילה באופן פסיבי או אקטיבי. "העוזבים", למשל, מהווים עדות כואבת, ולעתים משחררת, לחסרונות/חוזקות הקהילה בעיני עצמה.

מובחנות בזהות משותפת - גבולות סמליים

היבט זה מתייחס לזיקה וליחסי הגומלין שבין הערכים הפנימיים של הקהילה – הזהות הקהילתית שלה – לבין הערכים החיצוניים של החברה הסובבת אותה. פתוח זהות קהילתית מתייחס לפיתוח התפיסה העצמית של הקהילה המתבטאת באמצעות אמנה חברתית מוסכמת ומערכת ערכים וסמלים משותפים. אמנה זו באה לידי ביטוי בשיח הציבורי ובנורמות התנהגות הפועלים לחיזוק מתמשך של "הנרטיב המעצב" של הקהילה. זהות קהילתית מורכבת מ (Bella et. All.,1985):

- **נרטיב מעצב**: הנרטיב המעצב של הקהילה מתייחס לסיפור המכונן שדרכו ובאמצעותו הקהילה מגדירה את מהותה ואת ייחודיותה. הקהילה מספרת ומנציחה את הקמתה, את פחדיה ואת תקוותיה ומעלה על נס דמויות מפתח, גיבורים וגיבורות מקומיים המממשים בעצם פעולתם את ערכי הקהילה. קיומו של "הנרטיב המעצב" הוא מנגנון מרכזי להבטחת יציבות הקהילה והיותה קיימת ובעלת משמעות מעבר למחזורי חיים של חברה.
 - "**פרקטיקות של מחויבות**" - אלו הן דרכי התנהגות וטקסים המממשים ערכים אסתטיים וערכים אידאיים של הקהילה וכך מחזקים את נאמנותם של חברי הקהילה לקהילתם. המאמץ המתמיד של קהילה להגדיר את זהותה ולשמרה מתרחש בשיחה מתמדת ובזיקה לערכי החברה בה היא מתקיימת.
- הזיקה בין ערכיה של הקהילה הייחודיים לה לערכי החברה מסביבה מורכבת ממגוון של יחסים דו-כיווניים. כך, לדוגמה, קהילות אידאולוגיות כמו קהילות דתיות למיניהן (בהאים, חב"ד, קבוצות חרדיות נוספות וכדומה) או קהילות בוגרים של תנועות הנוער, הקהילות האנתרופוסופיות ועוד ממחישות את היחס הדו-ערכי כלפי סביבתן החיצונית; מצד אחד, רצון להשפיע על הסביבה החיצונית ולעצבה ברוח האידאולוגיה ומצד שני, רצון להתגונן בפני ההשפעות הטמונות במגע עם הסביבה החיצונית המאיימות לפגוע בייחודיות הקהילה.

מובחנות בניהול עצמאי - גבולות האוטונומיה הקהילתית

היבט זה מתייחס ליכולת של הקהילה לנהל את ענייניה בכל התחומים ולמידת התלות או האי-תלות שלה במשאבים חיצוניים (סמכות חוקית, יכולת כלכלית, אוטונומיה רוחנית ותרבותית). הקהילות השונות מנהלות שיג ושיח על ייחודיותן מתוך יחסי גומלין עם הסביבה החיצונית. ה"סביבה חיצונית" (המדינה, גופים כלכליים, גופים אידאיים חיצוניים כמו תנועות אידאולוגיות ארציות או עולמיות) מעניקה לקהילה את הלגיטימיות או אי-הלגיטימיות לממש את ייחודיותה ומגדירה לה את גבולות סמכותה.. האוטונומיה של הקהילה מקבלת ביטוי שונה בכל אחד מהתחומים האלה:

- **סמכות חוקית** - מתייחסת לתחומים ולהיקפים שבהם הקהילה רשאית ומסוגלת לעצב את נוהלי חייה. לדוגמה, הדבר יכול לבוא לידי ביטוי במערך של חוקי עזר עירוניים שהמדינה מתירה ליישובים לקבוע, למשל בנושא גביית מסים וכדמ'.

- **יכולת כלכלית** - מתייחסת למידת התלות/העצמאות של הקהילה לנהל את ענייניה הכלכליים. קיומה של תלות בגורמים כלכליים חיצוניים כמו מפעל תעשייה או משקיע זר משפיע על כל תחומי החיים ועשוי להשפיע על מערכת הנורמות של הקהילה. לעתים היא אף סותרת את ערכיה הייחודיים של הקהילה. לדוגמה, העדפת משקיע חיצוני בקיבוץ להעסיק עובדים חיצוניים על פני העסקת חברי קיבוץ, או מאידך השתייכותה של שכונה עירונית מסוימת למעמד כלכלי כמשפיעה על יכולתה להשיג לעצמה למשל ריחוק מכביש ראשי וכד'.
- **סמכות רוחנית / אידאית / תרבותית** - מתייחסת למידת היכולת של הקהילה לעצב ולקבוע את ביטוייה הטקטיים, הערכיים והרוחניים. היא נובעת לעתים מהשתייכותה של הקהילה לתנועה דתית, עדתית, רוחנית, תרבותית רחבה יותר.

מובחנות על-פי ממד הזמן

מאפיין זה מתייחס לתפיסתה של הקהילה את עצמה כמתקיימת מעבר למחזור החיים של חבריה בזמן נתון (חזן, 1988) ומתבטאת ביכולת שלה להגדיר את ייחודיותה, לשמור עליה לאורך זמן ולהעבירה לדור הבא ולמצטרפים החדשים. יכולת זו מבוססת על תפיסת הקהילה את עצמה כ"קהילת זיכרון" (COMMUNITY OF MEMORY). קהילה בשלב זה מאופיינת בשיח ציבורי ובנורמות התנהגות העוסקות בחיזוק מתמשך של "הנרטיב המעצב" של הקבוצה (et. All.,1985).

קהילות הזיכרון משמשות דרך לקשור את היחיד למה שהיה ולמה שיהיה. לעיתים הבעלות על הנרטיב המקומי מגדירה את היכולת של קבוצות בקהילה להגדיר את מידת השייכות למקום.

6. הקהילה כמרחב ציבורי סולידארי

"המסגרת הקהילתית היא מסגרת ציבורית קרובה המאפשרת ליחיד לממש את זכויותיו ויכולתו באמצעות חיזוק תחושת "אנחנו", חידוש הקשרים החברתיים, אחריות כלפי ערכים משותפים, הבנה הדדית, חיזוק מנגנוני הסולידאריות בקהילה והבלטת המחויבות כלפי החיים הציבוריים" (et. Bella All.,1985 ; בהם, 1997).

הקהילה היא שילוב מאפיינים הלקוחים, מצד אחד, מהמשפחה כיחידת התייחסות אינטימית וקרובה, ומצד אחר, מהמדינה כיחידת השתייכות רחבה, פורמאלית ומחייבת. הקהילה אינה משפחה או קבוצת חברים קרובים. היא רחבה יותר ופורמאלית יותר מהמשפחה. עם זאת הקהילה אינה מדינה, והציפייה של חבריה היא לקשרים קרובים, מוכרים ומקומיים יותר. ניתן לאפיין התאגדויות חברתיות שונות על ידי מיקומן על שני רצפים:

רצף א - מאלטרואיזם (זולתנות, נכונות לעשות משהו למען הזולת) לאגואיזם (התרכזות בסיפוק צרכים עצמיים);

רצף ב - מפרטיקולרי (שייך למספר אנשים מוגדר ומוגבל) לאוניברסלי (כללי, רחב, חובק כול). התאגדויות כמו המשפחה, החברה האזרחית והמדינה הן ביטויים לשילובים שונים של הרצפים הללו. במונחים אלה הקהילה היא הזירה המאפשרת פעולה אלטרואיסטית אוניברסלית בהקשר מקומי. היא יחידה המורכבת ממאפיינים של מדינה בהיבט האוניברסלי שלה ושל משפחה בהיבט האלטרואיסטי (נתינה לאחר – לא מחייב וישיר כמו במשפחה, אך לא רחוק ואנונימי כמו במדינה). כך

לדוגמה תרומת דם לבן משפחה אינה דומה לתורמת דם לבנק הדם בישראל ושונה במהותה מתרומת דם במסגרת התארגנות יישובית או/ו שכונתית עבור חבר קהילה מסוים. התרומה במרחב הקהילתי מאפשרת וולונטאריות שנעדרת במרחב המשפחתי ומאפשרת הכרות הנעדרת מאנונימיות המדינה. מרחב זה יוצר סוג אחר של זיקות הייחודי לקהילה.

קהילתיות - מהות הקהילה

הגדרת קהילתיות עפ"י תפיסת שדמות

קהילתיות הינה מידת הרצון והיכולת של השחקנים בקהילה ליצור הסכמה סביב אמנה חברתית נורמטיבית, שמתבטאת ביצירה ובמימוש של רשתות חברתיות ומסגרות וולונטריות המבוססות על אמון ועל הדדיות מוכללים. הפעולה הקהילתית מאפשרת למרכיביה לבטא ולחוש משמעותיות, שייכות ומחויבות בינם לבין עצמם ובינם לבין מוסדותיה. המושג קהילתיות כפי שהוגדר לעיל, שם את הדגש בקשרים שבין חברי הקהילה כמגדירים את ייחודיותה של הקהילה. מרכיבי הקהילתיות כוללים: אמנה חברתית, נורמות קהילתיות, אמון והדדיות, וולונטריות ובהמשך מדדים לבחינת הקהילתיות - הון חברתי ורשתות חברתיות.

אמנה חברתית

האמנה החברתית מבטאת את ההסכמות בעל פה או בכתב, פורמאליות או בלתי פורמאליות, המתייחסות למערך החיים המשותפים בקהילה. האמנה היא הביטוי לישות קהילתית הקיימת ב"רוח" הקהילה ובהותה. תפיסה עצמית זו באה לידי ביטוי בדפוסי הפעולה וההתנהגות של חבריה, באורחות חייהם ובמערך הטקסים והאירועים שחברי הקהילה מבטאים דרכם את זהותם (et. All., Bella 1985).

נורמות קהילתיות

הנורמות הקהילתיות מתייחסות לביטויים התנהגותיים קולקטיביים של חברי הקהילה כפרטים וכקולקטיב. ייחודיותה של הקהילה באה לידי ביטוי בהיררכיה הערכית-נורמטיבית המאפיינת אותה. היררכיה זו מתייחסת לסדרי עדיפויות ערכיים בקהילה ומהווה בסיס להפעלה של מערך הפיקוח החברתי בקהילה. חשיבות הנורמות משתנה מקהילה לקהילה, מנורמות שאי-קיומן נתפס כשיקול דעת פרטי לבין נורמות שאי-מילויין נתפס כאיום על מהותה ועל קיומה של הקהילה. כך, לדוגמה, בקהילה מסוימת השתתפות באירועים משפחתיים של חברי הקהילה היא נורמה של שיקול דעת פרטי, ובקהילות אחרות הפרה של נורמה זו נתפסת כהפרה של בסיס החיים המשותף, ולכן הסנקציה עליה עלולה להיות נוקשה וחריפה. מערכת הפיקוח החברתי ממחישה את מקומו של ערך מסויים וחשיבותו בקהילה: כך לדוגמה הפרת נורמות הנחשבות כקיומיות לאותה קהילה תיזכנה לסנקציות החריפות ביותר (בדרך כלל בלתי פורמאליות במהותן כמו חרם, נידוי וכד'). עיקר מנגנון הפיקוח החברתי מופעל דרך מנגנון ההפנמה: הפיכתן של נורמות קהילתיות למאפייני אישיות עצמית. כך הופך חבר הקהילה ל"שוטר של עצמו".

אמון והדדיות מוכללים

קהילתיות באה לידי ביטוי בנורמות התנהגות ממסדיות ואישיות המבוססות על אמון ועל הדדיות (Putnam, 2003 ; Bellah, 1998 ; Bella et All., 1985). קהילתיות מבוססת על אמון ועל הדדיות מוכללים: "עקרון ההדדיות המוכללת מבטא את התחושה העמוקה שאם אני אעשה עבורך עכשיו, ללא ציפייה לתמורה מיידית ואולי אף ללא הכרות עימך, אז ברור לי בבטחון כי אי-שם, מתי שהוא, אתה או מישהו אחר יחזיר את הטובה ויהיה שם בעבורי" (Putnam, 2002). זאת בשונה ממערכת של אמון והדדיות ספציפיים המכוונים כלפי אדם ספציפי, שבנוגע אליו קיימת כבר הוכחה שיש בסיס לרמת אמון והדדיות בקשרים עמו (Falk, Golding & Balatti, 2000; 15). הדדיות ואמון מוכללים הינם מתמשכים במהותם, בלתי מאוזנים, ואינם מוגדרים במונחים מוגבלים של זמן ומקום. הם מתייחסים לציפייה כללית להחזר תועלת (פאווי, 2003).

וולונטריות

קהילתיות באה לידי ביטוי בנורמות ובאורחות חיים המבוססים על וולונטריות. וולונטריות היא פעולה מסייעת של היחיד, שנתפסת כבעלת ערך בעיניו ושאינה מכוונת באופן ישיר לרווח כספי, אינה נכפית על ידי אחרים או מחויבת על-פי חוק. מטרתה להיטיב עם אדם, עם קבוצת אנשים או לפעול למען מטרה מסוימת (Van til, 1988).

וולונטריות מבוססת על ההכרה של היחיד בזכותו לבחור אם ברצונו לפעול, עם מי, מתי, באיזו מידה ובאיזו תדירות שיבחר. הביטוי המובהק ביותר לוולונטריות הוא הזכות של האדם לעצב את חייו ולבחור את ממדי הקשר והפעולה שלו בקהילה באופן משוחרר ממערך נוקשה של פיקוח חברתי, על כל מרכיביו הפורמאליים והבלתי פורמאליים.

טוקוויל (Tocqueville, 1976/1830) טוען כי השתתפות במסגרות קהילתיות מעדנת את חתירת האינדיבידואליזם כנגד מחויבות ואחריות הדדית. באופן פרדוקסלי הוולונטריות צומחת בחברה אינדיבידואליסטית, שבה היא מהווה גורם בולם, מרסן ומעדן. לעומת זאת, בחברות קולקטיביסטיות במהותן הפעולה למען הכלל נתפסת כהכרח קיומי וכמדד לנאמנותו של היחיד ומחויבותו כלפי הכלל, וכך מנוטרל הממד הוולונטרי.

לדוגמה, החברה הקיבוצית כחברה קולקטיביסטית נטרלה את ממד הוולונטריות בחיי היום-יום. הבחירה הוולונטרית בנוגע אליה באה לידי ביטוי בעיקר בצומת ההכרעה - אם להצטרף אליה, ומכאן ואילך אורח החיים היום-יומי מלווה במערכת הסדרים ממוסדת הסותרת את הממד הוולונטרי. צמיחתן המטאורית של העמותות ההתנדבותיות בחברה הישראלית, שהתרחשה במקביל לתהליכי ההפרטה למיניהם, היא ביטוי למעבר של החברה הישראלית מחברה קולקטיביסטית לחברה אינדיבידואליסטית.

הון חברתי ורשתות חברתיות – כלים לבחינת קהילתיות

חוסנה של הקהילה תלוי ברמת הקהילתיות שבתוכה ומושפע ממנה. תהליך בינוי קהילה מבקש להשפיע על עיצוב, על חיזוק ועל מימוש הקשרים שבין חברי הקהילה ובינם לבין מוסדות הקהילה וחלקיה. לשם כך יש צורך בהגדרת כלים ומדדים המאפשרים לאפיין, למדוד ולהעריך את מערך הקשרים בקהילה ואת הפוטנציאל המצוי למימושם.

ההון החברתי הוא המדד הבוחן את מערך הקשרים הבין-אישיים בקהילה, וניתן להעריך אותו בעזרת שלושה תת-מדדים:

1. **כמות הקשרים:** היקף הקשרים של כל אחד מהמרכיבים;
2. **איכות הקשרים:** רמות הקשר;
3. **מידת השימוש בקשרים:** הנטייה להשתמש בקשרים בתחומים שונים.

ההון החברתי בא לידי ביטוי בקהילה במערך של הרשתות החברתיות. **הרשתות החברתיות:** מתייחסות למערך כל הקשרים הישירים והעקיפים שהאדם מקיים, מערך ההתאגדויות הוולונטריות המזמנות פעולה משותפת, מפגש חברתי ודו-שיח, מעגלי קשר ברמות שונות הכוללות תערובת של קשרי קרבה וידידות פעולה משותפת והחלפת מידע. (Bourdieu, 1990 ; Coleman, 1990 ; Putnam, 2000 ; 1986 ; Neparstek, 1997 ; Hanifan, 1916),

- הרשתות נבדלות זו מזו בכמה מדדים המשמשים לאבחון ולפעולה:
1. **היקף הרשת:** נתון המתייחס להיקף הקשרים שהרשת כוללת;
 2. **רמת צפיפות הרשת:** מידת הקשרים בין המרכיבים השונים (דלילות/ צפיפות);
 3. **גיוון הרשת:** מידת השוני/הדמיון שבין חברי הרשת (הון מגשר/הון מקשר);
 4. **רמת ההיכרות:** היררכיית הקשר מתייחסת לרמת המידע/ההיכרות עם השותפים הפוטנציאליים ברשת (ידיעה, היכרות, מפגש פנים אל פנים ועוד);
 5. **אופן השימוש ברשת:** מידת סוג המגע (עקיפה/ישירה - רמה אחרת, דוא"ל, טלפון, פנים אל פנים, ביקור בבית);
 6. **תחום הפעלת הרשת:** מגוון תחומי הפעולה שבהם נעשה שימוש ברשת (אירועי חיים ממצבי דחק, כגון: בעיות פרנסה, בריאות, רווחה ועד רגעי שמחה אישיים), (חד-ממדי/רב-ממדי);
 7. **מידת ההדדיות ברשת:** מידת התדירות שבה יש קשר דו-צדדי בין היוזמים למגיבים ברשת (הדדיות חד-כיוונית/דו-כיוונית);
 8. **דפוס היחסים:** הקשר אנכי (לקוח-ספק)/אופקי (שותפים שווים);
 9. **רמת ההפעלה:** היקף השימוש ברשתות (מרובה/מועט);
 10. **דפוס השיח:** בין שיח זהות לשיח זכויות.

פרק שלישי: ייחודיות הקהילה כמסגרת חברתית

מקומות יישוב לסוגיהם השונים - ערים, שכונות עירוניות, יישובים קהילתיים וכפריים - הם מסגרות בעלות מעמד סטטוטורי, וגבולותיהם מעוגנים בחוקי המדינה או בחוקי הרשות. בניגוד להם, כפי שכבר הוזכר לעיל קהילה איננה מושג חוקי אלא מושג תודעתי (בן יוסף, 2002; Homan, 1999). על מנת לחדד את הכלים הקהילתיים הנדרשים לפעולה במרחב היישובי (עירוני או כפרי), יש לבחון את ייחודיותה של הקהילה כקבוצה חברתית. זיהוי ייחודיותה יאפשר לחזק את הממדים המבטיחים את היווצרותה וחיזוקה של מסגרת מגורים כמסגרת קהילתית, וכן יבהיר את הצעדים ודרכי הפעולה למימוש הון חברתי בקהילה במסגרת תהליך בינוי קהילה.

קהילות הן קבוצות, אך לא כל הקבוצות הן קהילות. על כן איזו מין קבוצה היא קהילה ומה מייחד את הקהילה מקבוצות חברתיות אחרות? תפיסת **שדמות** המבוססת על גישת ההון החברתי מייחדת ומבחינה את הקהילה כמסגרת חברתית ביחס למסגרות וקבוצות אחרות.

הפרק הנוכחי ירכז וימנה את ייחודיותה של הקהילה כמסגרת חברתית בכמה מאפיינים הנוגעים ל: קהילתיות כמטרה, זיקה בין חבריה במגוון של תחומי חיים, תפיסה רב-ממדית של היחיד, חיזוק היחסים הראשוניים ומגע פנים אל פנים. כמו כן, יתייחס הפרק למדדים ולמרכיבים של הקהילה ה"ראויה" המבטיחים את חוסנה לאורך זמן.

מאפייני הקהילה כמסגרת חברתית ייחודית

קהילתיות כמטרת קיומה של הקהילה

הזיקה בין קהילה לקהילתיות באה לידי ביטוי בשלושה אופנים:

קהילתיות כשיטת פעולה

ארגונים וקבוצות חברתיות שונות בוחרים בקהילתיות כדרך היעילה והמתאימה ביותר להשגת יעדיהם. בקבוצות אלה הקהילתיות היא דרך פעולה ולא מטרה לקיומם. כך, לדוגמה, מפעלי תעשייה, חברות כלכליות, ארגונים ומוסדות חינוכיים בוחרים בקהילתיות (פיתוח ממד של שיתוף, יצירת קשרים בין-אישיים, יצירת מחויבות הדדית בין חברי הצוות ועוד) כאופן התארגנות וכאמצעי להשגת יעדיהם החינוכיים או הכלכליים. הבחירה בקהילתיות כשיטה מארגנת אינה הופכת ארגונים אלה לקהילות. מסיבות שונות של יעילות או אידאולוגיה הם בוחרים לנהל את ארגונם בשיטה ועל-פי עקרונות קהילתיים המשרתים מטרה אחרת. קהילתיות תהיה עבורם שיטה להשגת מטרה רחבה יותר.

קהילתיות כזירת פעולה

שימוש בקהילה כמסגרת למימוש מדיניות או תכנית פעולה רחבה יותר. הקהילה נתפסת כמרחב פעולה נוסף, במקביל לזירות אחרות, למימוש מדיניות ולקידום נושאים שאינם חיוניים או נחוצים בלעדית לקהילה הספציפית. כך, לדוגמה, מדיניות של מלחמה בתאונות הדרכים מקבלת ביטויים שונים של פעולה באכיפה מול נהגים, בפעולות מניעה חינוכיות, בהפעלת תכנית לימודים לאומית בכלל

בתי הספר ובמקביל ברמה הקהילתית-יישובית בהתארגנויות קהילתיות, כמו משמר אזרחי, סיירות בטיחות של תושבים וכדומה.

קהילתיות כמטרה

מתייחסת למסגרות שבהן העלאה של רמת הקהילתיות וטיפוחה הן המטרה המרכזית של הפעולה. קהילות הן דוגמה ייחודית של מסגרות וקבוצות חברתיות שמטרתן היא קהילתיות. עצם הבחירה בקהילתיות כמטרה ולא ברמת הקהילתיות היא זו המבחינה אפוא בין מסגרות שאינן קהילות למסגרות שהן קהילות. קהילות שבהן רמת קהילתיות נמוכה ומאופיינות ברמת ניכור גבוהה, בדפוסי תחלופה, ברמת שותפות נמוכה ועוד, מסיבות שונות אינן מממשות את הפוטנציאל המצוי בהן, אך הן עדיין נשארות קהילות.

על-פי התפיסה המוצעת, קהילות הן קבוצות שבידיהן הפוטנציאל לזמן ולחולל קהילתיות כמטרת פעולתן. הממד הטריטוריאלי הנו זרז מרכזי למגע פנים אל פנים התורם רבות לפיתוח הון חברתי (Putnam, 2000). יישובים, שכונות, עמותות מקומיות, ערים ומועצות אזוריות הם דוגמה לקבוצות חברתיות העשויות להיות בעלות פוטנציאל ליצירת קהילתיות ולראות עצמן ממלאות פונקציה זו עבור תושביהן.

זיקה רוחבית בין חברי הקהילה במגוון תחומי חיים

ייחודיותה של הקהילה באה לידי ביטוי בעובדה שחבריה חולקים נוהלי חיים, דפוסי התנהגות, מנגנונים ומסגרות פעולה הנוגעים למגוון של תחומי חיים: ייצור וצריכה, חברות, השתתפות חברתית, עזרה הדדית (Warren, 1978). במובן זה הקהילה ייחודית ושונה מקבוצות משניות אחרות, שהתקבצותן נעשית סביב השגת מטרה מכוונת, המוגדרת בדרך כלל בתחום חיים אחד: קבוצות אינטרס, קבוצות תחביב למיניהן, קבוצות טיפוליות וכדומה. אם קבוצות משניות יחצו את גבול המטרה המשותפת שלשמה התקבצו, יתאגדו ויחלו לעסוק במשותף בתחומי חיים נוספים, אזי נוכל לדבר על התהוות ראשונית של קהילה.

תפיסה רב-ממדית של היחיד

ריבוי תחומי החיים המשותפים שבהם חברי הקהילה חולקים יחד את חייהם משפיע על ממדי ההיכרות ביניהם. חברי הקהילה מכירים זה את זה בנסיבות חיים שונות ובתחומי פעולה שונים המאפשרים ריבוי זיקות, אפשרויות מגע והיכרות. בדרך זו הקהילה מאפשרת לחבריה היווצרותם של קשרים המאופיינים בראשוניות של קרבה, וכן היכרות רחבה יותר, מקיפה ודיפוזיט. אלה מוגדרים כיחסים ראשוניים בניגוד ליחסים המשניים המאפיינים קבוצות, שהמאחד אותן הנו השגת מטרה ספציפית. יחסים משניים מאופיינים בהכרות ממוקדת נושא ועניין, ולכן הקשרים בין אנשים הינם ספציפיים, מכווני ממד אחד מוגבל וכפוף לתחום הפעולה המשותף בלבד. לדוגמה, חברות בקבוצת ספורט מסוימת, מחייבת התקשרות בנושא התפקיד הספציפי של כל אחד מהחברים, ואינה מחייבת זיקה להיותו בעל סטטוס אחר כמו אב לילדים או בעל מקצוע בתחומו (Tonnie, 1887). בניגוד לקבוצות משימה ייחודיות, יש ציפייה כי הקהילה תתייחס לכל מאפייניו ויכולותיו של היחיד, ושלא

כמו במשפחה או בקבוצת חברים אינטימית, ציפייה זו מכוונת לכלל חברי הקהילה ללא קשר לקרבה אינטימית כלשהי.

משימה משותפת ויחסים חברתיים כאמצעי וכמטרה

קהילה נעה במאפייניה על הציר בין הרשות השלטונית המקומית והמשפחה, ובזאת ייחודיותה: מצד אחד, כמו במשפחה ובקבוצת חברים אישית, היחס ליחיד הוא כולי ורב-ממדי ומתייחס לכלל מרכיביו של היחיד, כפי שראינו בסעיף הקודם. מצד שני, הקהילה אינה משפחה, אינה אינטימית ואינה מחייבת כמו משפחה או קבוצת חברים קרובה. מערכות היחסים בה מוגדרות ומנוהלות דרך מנגנונים פורמאליים המכוונים הן להסדרת היחסים והן לתחומי חיים, שבהם היא לוקחת חלק. כך, לדוגמה, כשבן משפחה מתאשפז בבית חולים, אנו לא "מתנדבים" ללכת לסייע בידיו, כי זהו חלק מתפיסה של מחויבות א-פריורית. לעומת זאת, כשחבר קהילה מתאשפז, הקהילה מתגייסת במנגנונים פורמאליים או בלתי פורמאליים להירתם לעזרתו, ללא קשר לרמת הקרבה האישית עם חבר זה או אחר או, להבדיל, ללא קשר לסוציומטריה ולמיקום החברתי שלו.

מגע פנים אל פנים

הקרבה הגאוגרפית מאפשרת ליצור הזדמנויות של מגע פנים אל פנים, מפגש ממשי שלא דרך אמצעים טכנולוגיים אחרים כמו המחשב או הטלפון. להזדמנויות של מפגש פנים אל פנים משמעות וחשיבות מרכזית ביצירת קהילתיות (Putnam, 2000 ; Oldenburg, 1999). מלבד מרכיב השיחה הישירה שמאפשר מגע פנים אל פנים, הוא כרוך באלמנטים בלתי מילוליים כמו שפת גוף, קשר עין, גיסטות, נייע ראש, קמט במצח והתגובה הפיזית של האחר כלפינו. למרכיבים אלה השפעה מרכזית על הקשרים שבין יחידים ועל הצורך של היחיד לאגור ולדעת את מרב הפרטים על שותפו לאינטראקציה, במיוחד בכל הנוגע לרגשות, לשיתוף פעולה, לאמון וביטחון בזולת. להיבטים הבלתי מילוליים מרכיב הישרדותי מרכזי ביחסים ארוכי טווח (Putnam, 2000). הקהילה הטריטוריאלית עשויה לזמן וליצור עבור היחיד את "המרחב השלישי", מרחב חברתי ופיזי למימוש סוג מיוחד של קשרים, שלא מתקיימים במשפחה (המרחב הראשון) או בעבודה (המרחב השני). המרחב השלישי הם המקומות המהווים את "הבית רחוק מהבית": כיכר העיר, הברזלים, שבילי הצעידה, המרפאה, המועדון השכונתי, גן הילדים וכדומה המאפשרים התכנסויות של חברי קהילות ומפגש ביחד לשם מימוש וביטוי הקשרים הקהילתיים.

הקהילה "הראויה": קהילתיות גבוהה כמרכיב בבניית חוסן קהילתי

מטרתה של הקהילה והצלחתה נמדדת בהיותה מקום בטוח עבור חבריה לאורך זמן. הקהילה הראויה - האידיאלית אינה תיאור של קהילה ממשית, אלא שורה של סטנדרטים ערכיים, מעין חזון לפיתוח קהילה טובה. זו כוללת פיתוח מסוגלות קהילתית המתייחסת ליכולת של הקהילה לאפשר וליצר עבור מרכיביה: יכולת הבעה, יצירת משמעות משותפת, בניית מנגנון ליישוב סכסוכים, יצירת תהליכים להשתתפות בקבלת החלטות, ניהול גבולות פתוחים עם החברה הכללית, יכולת גבוהה של ניהול משאבים פנימיים, חיברות למנהיגות, למידה רפלקטיבית ושיטתית כתהליך פנימי מתמיד. מסוגלות זו מבטיחה חוסן קהילתי לאורך זמן. (Chavise et al. 1986)

המונח **חוסן קהילתי** מתייחס ליכולת של הקהילה לקדם ולחזק, באמצעות משאביה ותהליכיה הפנימיים, יכולות אישיות וקבוצתיות של יחידים וארגונים בקהילה מתוך תפיסה המבוססת על עקרונות של הזדמנות צודקת ושווה, הבנה, השתתפות, אחריות חברית ומסוגלות עצמית (Black & Hughes, 2001: 31). המדדים **לחוסן קהילתי** באים לידי ביטוי ביכולת להגיב באופן מחזק ולא מפורר על שינויים מתחומים שונים: בטחוניים, חברתיים או כלכליים. המשמעות היא ששינויים קיצוניים אינם מחדשים אלא מעצימים מה שכבר קיים.

היישוב הופך לקהילה בעיני תושביו כשנוצרת תחושת ביטחון המבוססת על אמנה משותפת של כלל חברי הקהילה כי צורכיהם ימולאו באמצעות המחויבות שלהם זה לזה, ביכולת למשוך אנשים שמסתדרים בינם, שמבינים זה את זה וארגון קהילתי המעודד עבודה יחדיו.

על סמך הנחות אלו ניתן להניח כי ה"קהילה הראויה" הינה מסגרת חברתית המממשת את הפוטנציאל הגלום בה ליצירת קהילתיות ומאופיינת בקהילתיות גבוהה. קהילתיות גבוהה נוצרת ומבוססת על היכולת של חברי הקהילה לממש את הפוטנציאל הגלום בנכסיה השונים - פיזיים, ארגוניים, אישיים ותרבותיים - על מנת לבסס אמנה חברתית המושתתת על נורמות של הדדיות ואמון. נבחן עתה ביטויים לקהילתיות גבוהה ברמת היחיד וברמת כלל הקהילה.

ברמת היחיד

התפיסה והיחס של היחיד בנוגע ליישוב או לקבוצה כקהילה, שאליה הוא משתייך, היא עניין סובייקטיבי הנובע ממידת ההערכה שהוא מגלה כלפיה. המידה שבה הקהילה מהווה גורם משמעותי בתפיסת היחיד את עצמו ואת היותה מרכיב בזהותו באה לידי ביטוי במידה שבה היחיד מרגיש שייך, מחויב ומשמעותי בתוכה. ככל שרמת הקהילתיות תהיה גבוהה יותר, תחושת השייכות, המחויבות והמשמעותיות של יחידים וקבוצות בקהילה תהיה גבוהה יותר:

שייכות

תחושת השייכות נתפסת כאחד הצרכים הבסיסיים של היחיד (דרקהיים, 1956). השייכות מתייחסת לצורך של היחיד להרגיש חלק מקבוצה ומהווה אחד התנאים למימוש עצמי. השייכות והזיקה לזולת הן הדרך של היחידים לבטא את מהותם כבני אדם (בובר תשמ"ב, לוי נס 2003). אחת הפונקציות המרכזיות שהקהילה ממלאת עבור חבריה היא היכולת להרגיש שייכות באמצעות תהליכי השתתפות

ודאגה לזולת ולסובב אותו (Waren, 1978). החשיבות שהיחיד מייחס להשתייכותו לקהילה מבוססת על התפיסה כי שייכות זו תעלה את ההערכה העצמית שלו כיחיד ואת ההערכה העצמית של הקבוצה בעיני עצמה (Scheffler, 1997).

מחויבות

מחויבות מבטאת אחריות אישית של היחיד כלפי חבריו ורצון לפעולה בכל מישור מתוך קשר לזולת. ככל שרמת הקהילתיות תהיה גבוהה יותר, כך ירגיש היחיד כי הקהילה מהווה מרכיב מרכזי יותר בזהותו, והדבר יתבטא בתחושת אחריות כלפי המתרחש בתוכה ורצון לנתינה ולהשתתפות.

משמעותיות

משמעותיות מתייחסת לתחושת הערך העצמי של היחיד ולתחושת ייחודיותו. תחושת הערך העצמי מבוססת על הידיעה של היחיד כי עצם נוכחותו משנה ומשפיעה על יחידים אחרים. דרך הזולת האדם מוצא ביטוי לעצמו, והזיקה לאחר מאפשרת לו למצות את האנושיות שבו. להיות משמעותי פירושו לגלות מודעות לערך העצמי וליכולת העצמית להשפיע על אחרים או להיות שותף ולחולל שינוי כלשהו (בובר, תשמ"ב). הקהילה יוצרת עבור היחיד הזדמנויות וולונטריות להמחיש את היותו בעל ערך ולהפעיל את הכישורים האישיים שלו. מידת היכולת של הקהילה לזמן לחבריה הזדמנויות לחוש, לבטא ולהתנסות במרחב תחושות אלה, תקבע את המידה שבה תהווה הקהילה גורם מרכזי בעיצוב ובהגדרה העצמית של היחיד.

ההנחה היא כי תחושות אלו הינן באחריות הקהילה ואינם פרמטרים של אישיות או מצבי חיים, אלא הזדמנויות שיוצרים המנגנונים בקהילה על מנת לאפשר לחבריה ולמרכיביה השונים לחוש זאת במסגרת חברותם בקהילה.

ברמת כלל הקהילה

קהילתיות גבוהה מאפיינת קהילה בשלה, שבה לפרטים יש רצון ומשאבים להשפיע על איכות חייהם ועל התנהלות הקהילה שאליה הם שייכים. זו קהילה בעלת יכולת לנהל את חייה ולפקח עליהם. בדיוננו במושג הקהילתיות, בתחילת השער, הצגנו את ההון חברתי ואת הרשתות החברתיות כמדדים וכביטויים לקהילתיות. נבחן עתה מדדים וביטויים אלה בהקשר של קהילתיות גבוהה בקהילה. ניתן להתייחס לשלושה מדדים ברמת הכלל:

רשת חברתית מגוונת

קהילתיות גבוהה תתבטא בריבוי קשרים בין השחקנים השונים של הקהילה, ראשית בין החברים ושנית קשרים עם המערכות הסמוכות: גופים שלטוניים, עמותות, התארגנויות פורמאליות, המגזר העסקי, יוזמות ספונטניות של תושבים. השחקנים הללו מקיימים ביניהם ערוצי תקשורת רבים המבטיחים היכרות הדדית, יוצרים שיתופי פעולה, מזמנים סיוע הדדי, מבטאים רצון לפעול למען מטרות משותפות וחברים יחד לממש שותפות סביב הזהות הקהילתית וחזונה.

מעריך הרשתות המבטא קהילתיות מבחין בין הון מקשר, המתייחס לרשתות בין שחקנים בעלי אותם מאפיינים; למשל, שיתופי פעולה ושותפויות בין כלל העמותות המקומיות העוסקות בתחום איכות הסביבה, לבין הון מגשר המתייחס לרשתות בין שחקנים בעלי מאפיינים שונים; למשל, הקמת שולחן עגול יישובי בתחום החינוך המבטיח פעולה, תיאום וקשר בין בעלי תפקידים פורמאליים ובעלי סמכות שלטונית לבין עמותות, בעלי עסקים ותושבים בעלי עניין בתחום שבו יפעלו במשותף.

אמון והדדיות מוכללים

קהילתיות גבוהה באה לידי ביטוי ברמה גבוהה של אמון והדדיות מוכללים (Putnam, 2000:134) בין השחקנים; דהיינו, נכונות של יחידים לפעול עבור אחרים מתוך אמונה וביטחון כי יזכו לתמיכה דומה בעתיד, באופן לא ישיר. קיומם של אמון והדדיות מוכללים ברמות גבוהות משפיע על רצונם של יחידים, קבוצות וארגונים לקרב אליהם חברי קהילה או/ו גורמים נוספים בקהילה, לשתף ולערב אותם, בעיקר במצבי אתגר קיצוניים של מצוקה או שמחה. מנגנונים פורמאליים ובלתי פורמאליים להבטחת הקשרים והתמיכה ההדדית הפועלים בקהילה הם תנאי הכרחי, אך לא מספיק לקיום קשרים אישיים. מידת השימוש של השחקנים השונים ברשתות החברתיות המקומיות תלוי בדרגה של אמון והדדיות מוכללים שמאפיינת אותם. אם השחקנים השונים בקהילה מאמינים שמצב של אתגר/מצוקה או שמחה שלהם נוגע לשאר השותפים בקהילה, ושניתן לצפות מהם לעידוד ולתמיכה, יגברו הסיכויים והנטייה שלהם להיפתח לחברי הקהילה ולהסתמך עליהם, בעיקר בעתות דחק.

שיח זכויות המאפשר יצירת שיח זהות (שגיא, 1999)

ריבוי דפוסי שיח מתייחס ליכולת של השותפים ולנכונותם לקיים בו-זמנית שיח זהות המבוסס על שותפות ועל התייחסות כוללת לאישיות של הזולת, בצד שיח זכויות המבוסס על חלוקת תפקידים פורמאלית בין ספקים ללקוחות. ריבוי דפוסי השיח מאפשר מרחב של דפוסי פעולה המעניק לשחקנים גמישות, גיוון ואפשרויות לשותפויות ברמות שונות. שיח זהות מחזק את המגמה של "התנדבות עם" (Doing with) - פעילות המבטאת את הרצון לממש את הקשר עם החברים לעשייה ללא קשר למהות הפעולה שהם מבצעים יחד, בצד המגמה של "התנדבות למען" (Doing for), שמבטאת מוטיבציה הנובעת מרצון לממש כישורים או/ו עניין בפעולה עצמה.

לסיכום, ניתן לומר ש"הקהילה הראויה" היא זו אשר תממש את הפוטנציאל הגלום בה לקהילתיות גבוהה בין חבריה; כלומר, שרמת הקהילתיות שלה תהווה ממד מרכזי בעיצוב ובהגדרת הזהות של חבריה ותאפשר ליחידים רבים להרגיש רמה גבוהה של שייכות, מחויבות ומשמעותיות. הקהילה הראויה תהיה בנויה על ריבוי רשתות בין שחקניה ועל מערך רשתות המחבר בין הון מגשר והון מקשר. היא תצטיין ברמה גבוהה של אמון והדדיות מוכללים בין חבריה וביכולת של השותפים ונכונותם לקיים בו-זמנית שיח זהות לצד שיח זכויות.

תפיסת **שדמות** מניחה שקנה המידה לקהילתיות גבוהה זהה בכל הקהילות, אך הדרכים להשיגה שונות ממקום למקום, והן תוצאה של **הזהות המקומית** ועולם הערכים המקומי.

הנחה זו חשובה במיוחד לאור העובדה שאחת הסכנות בתיאור "הקהילה הראויה" היא הנטייה לזהות קהילתיות גבוהה עם אינטימיות גבוהה ועם קשרים אינטנסיביים. ההתנגדות לקהילה או להגברת

הקהילתיות נובעת לא פעם מזיהויה עם פעולה המעודדת צפיפות רשתות ובעקבותיה אובדן תחושת החירות, מחנק הנובע מפיקוח חברתי נוקשה, אחידות משתקת, חוסר סובלנות ויחס שלילי לשונה. לכן יש להדגיש שאמנם המדדים לבחינתה של קהילתיות גבוהה הם אוניברסליים, אך הדרכים למימוש צריכות להיות מותאמות למקום ולקהילה הספציפית. לפיכך בקהילה מסוימת יש לצופף את הרשתות על מנת לתת ליחיד הרגשה שהוא משמעותי ושייך. לעומת זאת, בקהילה אחרת על מנת להגיע לאותה תחושה יש לדלל את הרשתות. לדוגמה, תהליכי ההפרטה בקיבוצים נבעו מתחושת חנק ומרמה נמוכה ובלתי נסבלת של עצמאות וחופש של היחיד. לכן בקיבוצים היה צורך לדלל את הרשתות, לפעול להפרדה בין תחומי חיים שונים ולהקטין את הקשר שבין הקבוצות החברתיות על מנת לאוורר וליצור תחושה של מרחב ליחיד ולחזק את ממד הבחירה הוולונטרית שחינוי לקהילתיות גבוהה.

כך גם בנוגע למדדים הקשורים בהון מגשר ובהון מקשר. נטייתנו לראות את הקהילה הראויה כמאופיינת בהון מגשר, במערך קשרים בין חברי קהילה בעלי מאפיינים שונים וקבוצות חברתיות שונות בקהילה, מבוססת על הרצון להימנע מיצירת הון מקשר קיצוני המתבטא ביצירת "חמולות", נאמנויות שבטיות הבאות על חשבון הלויאליות והמחויבות לקהילה כולה. ואולם הון מקשר הוא שלב המחייב הון מגשר. נטייתם של יחידים לעגן את ביטחונם הקבוצתי מבוססת על יצירת קשרים ראשוניים עם הדומים להם במאפיינים החברתיים. לכן יצירת קשרים בין קבוצות שונות בקהילה הנו שלב שני. כך בניגוד לנטייה לחבר בין שונים (הון מגשר), לעתים על מנהיגי הקהילה לפעול ליצירת קבוצות בעלי מאפיינים דומים בקהילה כתנאי מקדים להיווצרותם של פעילויות וקשרים בין מגוון קבוצות ויחידים. לדוגמה, בתהליכי הצמיחה הדמוגרפית ביישובים הכפריים נקלטות קבוצות משתכנים חדשים המצטרפים ליישוב ותיק וקיים. על מנת ליצור מערך רשתות המחבר בין הקבוצות השונות הללו, יש לפעול לעתים ראשית לכל לחיזוק קבוצתיות מובחנת ומופרדת לכל אחת מהקבוצות (הון מקשר), ורק לאחר מכן יש לקשר ביניהם.

תפיסת **שדמות** גורסת, ש**קהילתיות** היא **מטרת הקהילה**, **והון חברתי** הוא **הכלי** שבאמצעותו יישוב או שכונה הופכים לקהילה. תהליך בינוי קהילה הוא **תהליך** לחיזוק ממדי הקהילתיות ביישוב, בשכונה או בעיר באמצעות מימוש הפוטנציאל שלהם להוות קהילות עבור תושביהם. בפרק זה ירדנו לעומקם של המושגים קהילה וקהילתיות ומה שביניהן והצגנו מדדים לבחינתם תוך הצגת הקהילה הראויה כגולת הכותרת וכמטרתו של תהליך בינוי קהילה. הפרק הבא ידון בתהליך בינוי קהילה: תיאורו, הנחות היסוד ועקרונות הפעולה.

פרק רביעי: תהליך בינוי קהילה - תיאור, עקרונות ודרכי פעולה

בינוי קהילה - תיאור

מה הופך מקום מגורים: יישוב או שכונה לקהילה עבור תושביו? בינוי קהילה הינו תהליך שבו יישוב מפתח ומחדש את הקהילה שבתוכו. בתהליך זה אנו מבקשים להאדיר את מימדי הקהילתיות בעיר, בשכונה או ביישוב הכפרי ולהפוך את המסגרת המקומית לקהילה עבור תושביה.

למה בינוי קהילה?

תהליכים קהילתיים מתייחסים לפעולות שונות בקהילה שמטרתן לחולל שינוי. "ארגון קהילתי", "פיתוח קהילה", "תכנון קהילתי" הן חלק מתפיסות קהילתיות השונות בהשקפת העולם הערכית המניעה אותן, במטרות הפעולה ויעדיה, ובדפוסי הפעולה שיש לנקוט כדי להשיג את היעדים שנבחרו. מכלל התפיסות השונות מתמקדת תפיסת שדמות בתהליך **בינוי קהילה**. המושג בינוי קהילה מתאר פעולת התערבות בקהילה המכוונת לשינוי. מטרתו להניע אנשים **יחד** להתמודד עם אתגרים משותפים ולקדם את כלל הקהילה. מהלך זה יתבצע תוך כדי השתתפות פעילה של חברי הקהילה ותוך הסתמכות מלאה, ככל האפשר, על יוזמה קהילתית על מנת לאפשר לקהילה להפוך למקור של תמיכה חברתית, פוליטית, כלכלית ותרבותית לחבריה (Rubin & Rubin, 2001; Brueggemann, 2002).

התהליך מכוון לפיתוחו של **הון חברתי** ומטרתו ליצור סולידאריות המבוססת על **רשתות חברתיות**. הסולידאריות החברתית מתחזקת לאחר שחברי הקהילה עבדו יחד והם מרגישים חלק מהקבוצה. תחושת השייכות מעצימה את בני הקבוצה, היות שהיא נותנת לאנשים הרגשה שהם אינם לבד, שלאחרים אכפת מהם והם נמצאים שם בעבורה (Rubin & Rubin, 2001; Better, 2000; Putnam, 2000; Neparstek, 1997; Together).

תהליך העצמת ההון חברתי מספק סביבה שבה חברי הקהילה מסוגלים ליצור סטנדרטים של התנהגויות מוסכמות המשקפות את הערכים של הקבוצה ומקדמות את מטרותיה המשותפות. קשרים קהילתיים מספקים את האמצעים כדי שהחברים יהיו מחויבים ואחראים לערכים אלו. חברי הקהילות משתמשים בנכסים ליצור הזדמנויות, הם חוברים ומתקשרים כדי לטפח וליצור איכות חיים שהם מבקשים לעצמם ולילדיהם. הם מתאגדים יחד ליצור מקומות מפגש, מוסדות וארגונים שיתמכו בחברים ויעבירו את הערכים המשותפים של הקהילה (Neparstek, 1999). התהליך מבקש להתמודד עם אחת הסכנות האורבות להתערבות על פי גישה זו והיא יצירת קבוצות סולידאריות פנים קבוצתיות. תהליך זה מביא מצד אחד להוצאת האחר, מתן דגש על יצירת **הון מקשר** בין יחידים הדומים במאפייניהם החברתיים. מצד שני להקטנת היצירה של **הון מגשר** בין יחידים בעלי מאפיינים חברתיים שונים, שבעקבותיה נוצרת הדרה של קבוצות חברתיות שונות והחלשתן, ובכך נמנעת יצירת סולידאריות כלל קהילתית (Edwards & Foley, 1998; Florida, 2003). הדגש והנטייה היא לעודד קיומו של הון חברתי מגשר ומתון אנכית (Putnam, 2000).

לשם כך מבקש תהליך בינוי קהילה ליצור שותפויות בין סוכנויות ממשלתיות, עמותות, גופים מסחריים מקומיים ועסקים מקומיים ושכונתיים (Better Together, 2000 ; Serageldin, 1996 ; Rubin & Rubin, 2001).

הפעולה מתמקדת בחיזוקם של "מוסדות ביניים" (meso level) - אותן קבוצות קהילתיות, קשרים משפחתיים מורחבים ורשתות תעסוקה (Falk, Golding & Balatti, 2000). הפעולה עם כלל השחקנים בקהילה יוצרת מעבר הכרחי ממדיניות של "צרכן לצרכן" לפעולה של "קהילה לקהילה". היא יוצרת הזדמנות לטיפוח מנגנוני תקשורת אופקיים בין אזרחים לעצמם ובינם לבין כלל השחקנים בקהילה כמקורות תמיכה וסיוע במקום הקשר התלתי והמדיר של מקצוען - מנהיג. קשרים אלו מעודדים יחידים בקהילה לתפוס עמדות ולראות עצמם בעלי ערך עבור הזולת. הקמתן של קבוצות תמיכה עצמיות לסיוע באלכוהוליזם, הפרעות אכילה וכו' מעודדות מגמה זו (פאווי, 2003 ; Better Together, 2000 ; Woolcock, 1998 ; Putnam, 1995 ; Serageldin, 1996).

התהליך מבוסס על למידה קהילתית, כדרך להובלת שינוי והוא מכוון להכשרת המנהיגות המקומית כתהליך של התנסות מעשית בדומה להכשרת בעלי מקצוע, עשייה כמעודדת למידה. וכן להגברת מודעות המעודדת עשייה עי"י האזרחים (Van der Veen, 2003).

היחסים הנוצרים בין התושבים הפועלים ובינם לבין מוסדות קבוצות וארגונים בקהילה, הופכים למעין יחידות תשתית בלתי נראות של הדדיות, נאמנות ואמון שמאפשרים לקדם אפשרויות נוספות. וכך בינוי קהילה הופך ליותר מאשר מקבץ של יוזמות משותפות, הוא הופך להיות תהליך כולל של בניית קהילה סולידארית (Neparstek, 1997).

בינוי קהילה - עקרונות פעולה

הקהילה כמטרה

בינוי קהילה הינו תהליך הרואה בקהילה ובפיתוח הקהילתיות מטרה כשלעצמה. הקהילה היא מסגרת חברתית שמטרתה לפתח יחסים אנושיים בין חבריה ואורחות חיים משותפים ומוסכמים. תפיסה זו עומדת בניגוד לגישות הרואות בקהילה זירת פעולה, כלומר "מרחב רקע" בלבד לפעילויות השונות, ובניגוד לגישות הרואות בקהילה מסגרת יעילה לארגון וניהול.

מקהלי יעד לקהילה שלמה - מפעולה נקודתית לתפיסה מערכתית

תהליך בינוי קהילה מתמקד בכלל הקבוצות, הארגונים, השחקנים והחלקים בקהילה. הוא מבקש ליצור מערך של רשתות בין כלל חלקיה ולטפח דרכי תקשורת בתוך ובין כל שחקן בקהילה. לשם כך יתמקד התהליך בפעולות הנוגעות לכלל הקהילה ולהשפעה על מרכיבי זהותה ותפיסתה.

הקהילה כמערכת וארגון

הקהילה, כמו מערכות חברתיות אחרות במאה ה-21, היא "מערכת מורכבת" ה"מתנהגת" על גבול הכאוס. היא מרכזת מארג קשרים והשפעות חוצי גבולות (פנימיים וחיצוניים), ויש בה דינמיות רבה ושונות חברתית ותרבותית גבוהה המקשים על בניית לכידות קהילתית. כמערכת מורכבת יש בה חופש בחירה ועצמאות גדלה והולכת של פרטים וקבוצות, ואלה יוצרים צורך בבניית עבודה דו-סיטרית מעלה-מטה ובדיאלוג משמעותי בין מנהיגות לקהילה. ההסתכלות על הקהילה כמערכת מורכבת מציבה בפני הפועלים בה אתגר בלתי פוסק של בניית תפיסות, עקרונות פעולה ושיטות פעולה בנוגע למהותה ולאופן תפקודה.

נכסים, יכולות במקום צרכים וחולשות

תהליך בינוי הקהילה מונחה על-פי תפיסה של חיזוק יכולות, נכסים וצרכים חברתיים, ומתמקד במימוש הפוטנציאל הגלום בסוגי ההון השונים כאמצעי מרכזי לפיתוח הקהילה. תפיסה זו מנוגדת לתפיסות המתמקדות בתכליות של טיפול בחלקים המוחלשים של החברה, טיפול בבעיות בוערות ומענה לצרכים מידיים.

בכל יישוב וקהילה יש ארבעה סוגי נכסים:

הון פיזי - משאבים כספיים, מבנים ציבוריים, תשתיות מוניציפליות וכדומה;
הון ארגוני - התרבות הארגונית, המסורות, רמות שיתופי הפעולה של הרשות המוניציפלית;
הון אנושי - רמת השכלה, מיומנויות, כישורים, מנהיגות של התושבים ובעלי התפקידים;
הון חברתי - הקשרים בין האנשים ומידת השימוש בהם.

קהילה כרשת חברתית למימוש קהילתיות באמצעות חיזוק ההון החברתי

בינוי קהילה מעמיד את הקהילתיות כמטרת הקהילה באמצעות מימוש רשתות חברתיות המורכבות מעוצמות שונות של קשרים ומרמות שונות של צפיפות הרשתות. על מנת לבסס, להעצים ולהגדיל את מלאי ההון החברתי ביישוב תהליך בינוי קהילה כולל את הנכסים השונים של הקהילה: ההון הפיזי, ההון האנושי, ההון הארגוני וההון התרבותי. הפעולות בתחומי החיים השונים, כגון: הרחבה קהילתית ביישוב, בינוי פיזי, טיפול בנוער ובקשישים, איכות הסביבה, ביטחון פיזי של התושבים ועוד - נתפסות כהזדמנות של הקהילה להעצים את רמת הקהילתיות ולמעשה להשפיע על מערך הקשרים שבין חברי הקהילה. כלל הפעולות והמשאבים מהווים הזדמנות להשפיע על איכות הקשרים שבין חברי הקהילה, ויש לנצל אותם לכך. פיזי אשפה, ערבי תרבות, הקמת בית ספר, פיתוח כלכלי, צמיחה דמוגרפית - כל אלה מהווים הזדמנויות לטיפוח רשתות חברתיות.

מהון אנושי להון חברתי

בינוי קהילה מתמקד בהזמנת 'ההון האנושי' ביישוב לפעילות התנדבותיות-קהילתית ופיתוחו ל'הון חברתי'. בקהילה שיש בה הון חברתי גבוה, ניתן לזהות יוזמות קהילתיות רבות המופעלות בהתנדבות בידי אחוז גבוה מקרב התושבים ובשיתוף עם כלל מוסדות השלטון, המגזר העסקי ועמותות הפועלות במרחב הקהילתי.

וולונטאריות כדרך פעולה קהילתית

הובלת מיזמים ותכניות התנדבותיות היא הדרך שבה יחידים וקבוצות פועלים למימוש הקהילתיות ביישובם. הפעולה החופשית של היחידים בזמנם הפנוי לטובת יישובם היא המצע הערכי והרוחני של הקהילה. מצע זה מעיד על הרצון של יחידים וקבוצות להיות מעורבים, משפיעים ומשמעותיים בביתם המורחב - בקהילתם. רוחניות וערכיות הן המכנה המשותף העמוק של ציבור קהילתי, מעבר למחלוקות לאומיות, דתיות ואידיאולוגיות. הקריאה לתושבים להצטרף למעגל היוזמות והתכניות ההתנדבותיות היא הביטוי למנהיגות קהילתית התנדבותית.

משיתוף והשתתפות – ליצירת שותפויות

מימוש הקהילתיות בא לידי ביטוי ביצירת שותפויות בין שני הצדדים, שתכליתן מימוש חזון של חברה טובה יותר תוך ביטול היחס הקבוע של "נותני שירות מול קליינטים".

בין שיח זכויות (דיון) לשיח זהות (דיאלוג) בין שותפים

אחד הביטויים החשובים ליצירת שותפויות מסוג זה הוא בניית שילוב נכון בין שיח זכויות, המבטא יחס חוזי של "מגיע-לא מגיע", לבין שיח זהות המתייחס לכלל האישיות של הזולת. באמצעות תהליך בינוי קהילה ניתן לפתח בין התושבים לבין עצמם ובין התושבים למוסדות הקהילה יחסים המבוססים על חיזוק מערך הזכויות כתשתית ליצירת שותפות ושיח זהות.

מהון מקשר להון מגשר

שמירת האיזון שבין יצירת הון מקשר - יחסים בין אנשים בעלי מאפיינים דומים בקהילה, המעניקים בטחון בקהילה לבין הון מגשר - יחסים בין אנשים בעלי מאפיינים שונים בקהילה, זאת על מנת למנוע יצירת "חמולות ונאמנויות פנים קבוצתיות", באמצעות יצירת הזדמנות למפגש בין "שונים" כתנאי לביסוס אמון והדדיות בקהילה.

מפעילות "למען" לפעילות "עם"

יוזמות התנדבותיות המבקשות להוות מצע ליצירת רשתות חברתיות קהילתיות צריכות להתארגן כך שחלק מהמשאבים יופנו ליצירת המפגש וההיכרות בין הפעילים בנוסף לתכליות ההתנדבות. תהליך בינוי קהילה מתבסס על מוטיבציות שונות של יחידים וקבוצות בקהילה לקידום נושאים מגוונים ודרכם התחברות לאחרים, ההופכים להיות מושא הנכונות להתנדב: "התחלתי בגלל הנושא, נשארתי בגלל האנשים". הובלת תכניות ומיזמים הפועלים במתח שבין מתן מענה לצרכים חברתיים (פעילות למען) ובין יצירת קשרים בין הפעילים (פעילות עם) היא הדרך ליצירת רשתות חברתיות כמצע לקהילתיות. פעילות הנותנת מקום ל"עם" היא התנאי ליצירת אמון והדדיות בין חברי הקהילה.

בינוי קהילה - דרכי הפעולה

תהליך בינוי קהילה מבקש להעלות את רמת הקהילתיות וההון החברתי באמצעות יצירה של רשתות חברתיות הנרקמות סביב פעילות משותפת של גורמים שונים בקהילה. תהליך בינוי בשדמות מבוסס על תפיסה של "פדגוגיה של זהות" (שדמי-וורטמן, 2009): **פעולות** לפיתוח דרכי תקשורת, יחסי גומלין, הוראה וחינוך לבירור שאלות זהות ועיצוב השקפת עולם. התפיסה מתייחס לפעולות הן ברמת היחיד והן ברמת הקבוצה:

- **ברמת היחיד** – עיצוב כלים חינוכיים המאפשרים לפרט להבין, להיות מודע, לעצב ולחשוף עצמו לעמדות שונות הנוגעות ליחסיו והתייחסויותיו לסביבתו. באמצעות תהליך זה הוא מבסס את תפיסתו העצמית ואת הדרכים למימוש אמונותיו והשקפותיו בנוגע לשייכותו לקולקטיב בו הוא בחר לחיות ולהשתייך אליו.
- **ברמת הקבוצה** - זהו תהליך חינוכי של עיצוב אמנה חברתית בין השותפים, המבוסס על הסכמה סביב מערכת ערכים נורמטיבית משותפת בתחומי חיים שונים. אמנה זו מבטאת את זהותה של הקבוצה וייחודיותה. יישומו ברמה הקהילתית מתמקד ביצירת תהליך חינוכי כלל-קהילתי של חיזוק מרכיבי הזהות הקהילתית, של יצירת אמנה קהילתית מוסכמת המבטאת ערכים משותפים והתנסות משותפת ביצירת רשתות חברתיות.

יחידת הפעולה הבסיסית ליישום "פדגוגיה של זהות" היא "חבורת משימה" (שדמי-וורטמן, 2009). "חבורת משימה" הינה מסגרת קבוצתית המבוססת על **יחסים קרובים**, משתפים, אינטימיים בצד **משימה משותפת** לחברי הקבוצה.

"חבורת משימה" פועלת ליצירת שלושה ממדי פעולה בין חברי הקבוצה:

- **חזון משותף** - עיצוב חזון, מטרות, קווי יסוד משותפים - באמצעות למידה של מקורות הקשורים בכך והכרות אישית עם תפיסות העולם של המשתתפים בתחומים השונים.
- **נורמות התנהגות משותפות כלפי פנים** - עיצוב והתנסות בעיצוב נורמות התנהגות קבוצתיות משותפות המממשות הלכה למעשה את עקרונות הפעולה והחזון הקבוצתי.
- **פעולות או משימות משותפת כלפי חוץ** - התנסות בתכנון, חלוקת תפקידים וביצוע של משימה משותפת מחוץ לקבוצה המופנית כלפי חוץ וממחישה את מימוש יעדיה של הקבוצה בדרך פעולה משותפת, בה מצליחים היחידים להביא לידי ביטוי את מאפייניהם הייחודיים ובכך לחוש משמעותיים בקבוצה ובעקבות כך גם מזדהים ומזוהים עימה. (דוגמא והנחיות ליצירת חבורה ראה נספח מס')

"חבורת משימה" משלבת בין מאפיינים ראשוניים ומשניים: מצד אחד, כמו בקבוצה ראשונית, היחסים בין חברי הקבוצה הם פנים אל פנים, ראשוניים, מקיפים, רב ממדיים, כוליים וקרובים. עם זאת, בדומה לקבוצה משנית, לחברי הקבוצה מטרות נוספות למימוש, מעבר לקשרים עצמם. המחויבות של חברי הקבוצה למשימה וליחסים הבין-אישיים גבוהה, אינטימית ומלאה. המשימה והיחסים מהווים, בעת ובעונה אחת, גם מטרה וגם אמצעי. באמצעות דרכי הפעולה ברמות שונות, מאפשרת "חבורת המשימה" לחברי הקבוצה להביא לקבוצתם סוגיות עומק של **זהות** שמעסיקות אותם, מסייעת לפתח מערך של **רשתות חברתיות** היוצרות תחושות של **משמעותיות**, **שייכות**, **ומחויבות**. אלו באו לידי ביטוי בביטחונם בחברי קבוצתם, ברמת האמון המוכלל, ובנורמות של **הדדיות** שמתפתחות ביניהם.

תהליך **בינוי קהילה** על פי תפיסת שדמות מבוסס על :

1. יצירת **"קבוצות יוזמה"** - הכוונה היא ליצירת מסגרות קבוצתיות, קבוצות יוזמה, של חברי הקהילה ושחקניה השונים המתארגנים יחד לקידום יוזמות חברתיות מגוונות בזירה המקומית ומתבססים על ההון האנושי ותרומתו להון חברתי - מערך הקשרים הנוצרים ביניהם (ראה נספח מס' להקמת קבוצות יוזמה).

2. **עיצוב קבוצות היוזמה כ"חבורות משימה"** – הכוונה היא להפוך את הקמת היוזמות להזדמנויות למפגש ולפעילות משותפת ועל ידי כך לזמן היכרות, למידה והתנסות משותפת של השחקנים השונים, זאת על מנת להאדיר את ממדי האמון ואת בסיסי ההדדיות בין השותפים ולייצר הון חברתי.

השתתפות בחבורות משימה היא הדרך להבטיח לחברי הקהילה התנסות **"רגעי אמת"** (Carlzon, 1989) של קהילה - רגעים המאפשרים לחוות הלכה למעשה רמה גבוהה של שותפות, אחריות ופעולה משותפת כבסיס לקהילה הראויה. עוצמתה של החוויה רבה ככל שהיא באה לידי ביטוי בכל ממדי הלמידה והזהות, במימדים הרגשיים, השכליים וההתנהגותיים. ככל שקיימת הלימה בין שלושתם כך השפעתה על ממדי הזהות וההזדהות של היחיד עם העולה גדולה יותר (Lewin, 1948).

ביבליוגרפיה

בהם, א' (1997). קהילה-דגמים משתנים, שינוי והעצמה קהילתית, בתוך: שמידע, ה', **המינהל הקהילתי-מגמות ותמורות**. עמ' 36 - 96. החברה למתנ"סים: ידיעות אחרונות.

בובר, מ' (1947). **נתיבות באוטופיה**. תל-אביב: הוצאת עם עובד .

בובר, מ' (תשמ"ב). **פני אדם: בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית**. ירושלים: מוסד ביאליק.

בן יוסף, ש' (2002). **קהילה התארגנות, קשר והקשר (טיטא להערות)**. ירושלים: החברה למתנ"סים.

בן יוסף, ש' (2004). **קהילה ופיתוח קהילתי במאה ה-21**. ירושלים: המחלקה לפיתוח קהילה בחברה למתנ"סים (פרסום פנימי).

בריק, י' (1987). הגדרת המושג קהילה. **חברה ורווחה א'**, עמ' 16-21.

דיואי, ג' (1916/1980). **דמוקרטיה וחינוך**. ירושלים: מוסד ביאליק.

דרקהיים, א' (1956). פדגוגיה וסוציולוגיה. בתוך: שפירא, ר', פלג, ר' (עורכות), (1986). **הסוציולוגיה של החינוך**, עמ' 22-28. תל-אביב: עם-עובד.

ורנסקי, א' ושחורי, נ' (1999). **מעורבות קהילתית בפתוח אורבאני ובחינוך**. יער ירושלים, ירושלים: החברה למתנ"סים, המרכז לחינוך קהילתי ע"ש ציפורי.

חזן, ח' (1988). שכונת שיקום כקהילה - ניתוח אנתרופולוגי מנקודת הראות של העולם החברתי. **מגמות**, ל"א (3-4), עמ' 286-298.

יהב, ש' (1985). **בית הספר קהילתי להלכה ולמעשה: ניתוח אירוע בישראל 1978-1984**. (עבודת גמר לקראת תואר מ.א.). חיפה: אוניברסיטת חיפה, בית הספר לחינוך, החוג לחינוך.

ישי, י' (2003). **בין גיוס לפיוס - החברה האזרחית בישראל**. ירושלים: הוצאת כרמל.

לוי נס, ע' (2003). **האתיקה והאינסופי - שיחות עם פילפ נמו**. ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית.

פאוויין, א' (2003). **הון חברתי בקיבוצים בפריפריה**. רמת אפעל: יד טבנקין.

פאוויין, א' ולב-ארי, ל' (2003). **הון חברתי כמנוף להיחלצות מהמשבר בפריפריה**. חיפה: אוניברסיטת חיפה, המרכז לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי. הסוכנות היהודית לארץ-ישראל.

שגיא, א' (1999). על מתחים בין דתיים וחילוניים - בין שיח זכויות לשיח זהות. בתוך: נחם, א' (עורך). **עין טובה-דו שיח ופולמוס בתרבות היהודית**. תל-אביב: הוצאת הקבוץ המאוחד.

שרן, ש', שחר, ח', לוי, ת' (1998). **בית הספר החדשני- ארגון והוראה**. תל אביב: הוצאת רמות אוניברסיטת תל אביב.

שדמי-וורטמן, ש. (2009) טיוטא **"חברותא" ו"זהות" וזיקתם ל"הון חברתי" בקהילה - ("פדגוגיה**

של זהות" בשלוש זירות פעולה, 1989-2005). (חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה").

תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב בית הספר לחינוך ע"ש חיים וגיואן קונסטנטינר, החוג לחינוך.

Balatti, J.& Falk, I.(2002) "Socioeconomic contributions of adult learning to community: a social capital perspective." *Adult Education Quarterly*, 52 (4): 281.

Bella, R.N., Madsen, N., Sullivan, W.M., Swidler, A. & Tipton, S.M. (1985). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press.

Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swidler, A., & Tipton, S. M. (1998). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. New York; Harper & Row Publishers,.

Black, A. & Philip Hughes, P. (2001). *The identification and analysis of indicators of community strength and outcomes. A report to the Department of Family and Community Services*. Edith Cowan University.

Brueggemann, W. G. (2002). *The Practice of Macro Social Work*, Nelson Thomson Learning: Toronto.

Borgmann, A. (1992). *Crossing the Postmodern Divide*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Bourdieu, R. (1986). "The forms of capital." In J.G. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, 56-71. New York: Greenwood.

Carlson, J. (1989). *Moments of Truth*. Cambridge, Mass.: Ballinger.

Chavis, D.M., Hogge, J.H., McMillan, D.W., & Wandersman, A. (1986). Sense of community through Brunswick's lens: A first look. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 24-40.

Checkoway, B. (1995). "Six strategies of community change." *Community Development Journal* (30):2-20.

Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap.

Crow, G. & Allan, G. (1994). *Community Life: An Introduction to Local Social Relations*. London: Harvester Wheatsheaf.

Edwards, B. & Foley, M.W. (1998). "Civil Society and Social Capital beyond Putnam (Robert Putnam). *American Behavioral Scientist* 42(1): 124-140.

Etzioni, A. (1998). "The responsive communitarian platform." In A. Etzioni (Ed.) *The Essential Communitarian Reader*, xxv–xxxix. New York: Rowman & Littlefield.

Etzioni, A. (1995). *New Communitarian Thinking: Persons, Virtues, Institutions, and Communities*, University Press of Virginia, Charlottesville, VA.

Etzioni, A. (1993). *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. New York: Crown.

Falk, I., Golding, B. & Balatti, J. (2000). *Building Communities: ACE, Lifelearning and Social Capital. An Anthology of Word Portraits Reporting Research Conducting For Adult, Community and Further Education Board*. Australia: Tasmania Univ.

Florida, R. (2003). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books..

Frazer, E. & Lacey, N. (1993). *The Politics of Community: A Feminist Critique of the Liberal-Communitarian Debate*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Toronto: Penguin Books Canada.

Gardner, J. "Building Community." (1996). *Community Education Journal* 23(3) : 6-9.

Gilchrist A. "The Well-Connected Community: Networking to The Edge of Chaos." In *Community Development Journal* 33, no. 3 (2000): 264 - 275.

Grossman P., Wineburg, S. and Woolworth, S. (2001) "Toward a Theory of Teacher

Grote, John Ewing. (1989) *Community and Education in John Dewey and Martin Buber*. Dissertation, Education Dept., Washington University, advisor Arthur Wirth.

Gohn F. Kennedy School of Government. (2000). *Better Together: Report of the Saguro Seminar on Civic Engagement in America*. Cambridge: Harvard.

Community." In *Teacher College Record* 103, no.6 (2001): 942-1012.

Grote, John Ewing. (1989) *Community and Education in John Dewey and Martin Buber*. Dissertation, Education Dept., Washington University, advisor Arthur Wirth.

Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action* translated by T.H. MacCarthy. Boston: Beacon.

Hanifan L.J. (1916). "The Rural School Community Center." *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (67): 130-138.

Homan, M. (1999). *Promoting Community Change*. Calif.:Brooks/Cole.

Katz, D. & Kahn, R. (1966). *The Social Psychology of Organizations*. New York: Wiley.

Lewin, K. (1948). *Resolving Social Conflict*. New York: Harper.

MacIntyre, A. (1981). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Mansfield, H.C. (1995). "Democracy and Populism." *Society* 32(5): 30-33.

Mesch, Gustavo S. & Levanon Yael. (2003). Community Networking and Locally based Social Ties in Two Suburban Localities. *City and Community*. 2:335-351.

Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). "Social Capital, Intellectual Capital, and the organizational advantage." *Academy of Management Review*, 23(2): 242-266.

Netting E., Kettner, P. & McMurty, S. (1993). *Social Work Macro Practice*. New York: Longman.

Neparstek, A.J., Dooley, D. & Smith, R. (1997). *Community Building in Public Housing: Ties that Bind People and their Communities*. Washington D.C.: U.S. Department of Housing and Urban Development. The Urban Institute/Aspen System Corporation.

Oldenburg, R. *The Great Good Place*.(1999). Marlowe & Company. New York.

Portes, A. (1998). "Social capital: its origins and applications in modern sociology." *Annual Review of Sociology*, 24(1): 1-24

Putnam, R. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Putnam R.D. (2000). *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. New York: Simon & Schuster, Touchstone.

Putnam R.D. & Feldstein, L. (2003). *Better Together: Restoring the American Community*., New York: Simon & Schuster

Rubin, H.J. and Rubin, I.S. *Community Organizing and Development*. Boston: Allyn and Bacon, 2001.

Sandel, M. (1984). *Liberalism and its Critics*, Blackwell: Oxford.

Sandel, M. (1992). "The procedural republic and the unencumbered self." In S. Avineri and A. de Shalit (Eds.) *Communitarianism and Individualism*, 12-18. Toronto: Oxford University Press.

Scheffler, S (1997). "Relationships and Responsibilities," *Philosophy and Public Affairs* (26):189-209.

Scott, J. T. (1995). Some thoughts on theory development in the voluntary and nonprofit sector. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 24, 31-40.

Selznick, C. (1995). "Thinking About community: Ten Theses." *Society* 32(5): 33-38.

Serageldin, I. (1996). "Sustainability as Opportunity and the Problem of Social Capital." *The Brown Journal of World Affairs* 3(2): 187-203.

Smith, G. (2004). "Faith in Community and Communities of Faith? Government Rhetoric and Religious Identity in Urban Britain." *Journal of Contemporary Religion* 19(2): 185-204.

Smith, G. & Lynch, J. (2004). *Commentary: Social capital, social epidemiology and disease*. *Int J Epidemiol* 33: 691-700.

Steuart, G.(1985). "Social and Behavioral Change Strategies". In S. Kiesler, J. Morgan & V. Oppenheimer (Eds.) *Social Change Countries*, Oxford: Oxford University Press.

Taylor, C. (1992). "Atomism." In S. Avineri and A.de Shalit (Eds.) *Communitarianism and Individualism*, 29-50. Toronto: Oxford University Press.

Tocqueville, A. De (1976). *Democracy in America*. Vol. 2, Book 2, Chapter V. New York: Knopf.

Tonnies, F. *Community and Society*. East Lansing: Michigan State University Press 1887/1957.

Van der Veen, R. (2003). "Community development as citizen education." *Int. J. Of Lifelong Education* 22(6): 580–596.

Van Til ,J .(1988) .Mapping the third sector: Voluntarism in a change social economy. U.S.A: The Foundation Center.pp207

Warren, R.L. *The Community in America*. Chicago: Rand McNally, 1978.

Wellman, B. & Haythornthwaite, C. (Eds.), (2002). *Internet and Everyday Life* Oxford: Blackwell.

Woolcock, M. (1998). "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework." *Theory and Society* 27(2): 151–208.

Woolcock, M. & Narayan, D. (2000). "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy." *World Bank Research Observer* 15(2): 225–250.